

જનવાણીમાં જેને વાત્સલ્ય હશે તેને જ પ્રસંશા યોગ્ય જિનવાણીનો સાચો અર્થ (મર્મ) ઉદ્યોતરૂપ પ્રગટ થશે. જેને જિનવાણીમાં વાત્સલ્ય નથી, વિનય નથી તેને યથાવત્ અર્થ દેખાશે નહિ, તે તો વિપરીત જ ગ્રહણ કરશે. આ મનુષ્ય જન્મનું મંડન વાત્સલ્ય જ છે. વાત્સલ્ય રહિત ઘણા મનગમતા આભૂષણ, વસ્ત્ર ધારણ કરવા પણ પદ-પદમાં નિંદા થાય છે. આ લોકનું કાર્ય જે યશનું ઉપાર્જન, ધર્મનું ઉપાર્જન, ધનનું ઉપાર્જન છે તે પણ વાત્સલ્યથી જ થાય છે. પરલોક-સ્વર્ગલોકમાં મહદ્વિક દેવપણું પણ વાત્સલ્યથી જ થાય છે. વાત્સલ્ય વિના આ લોકનું સમસ્ત કાર્ય નષ્ટ થઈ જાય છે, પરલોકમાં પણ દેવાદિ ગતિ પ્રાપ્ત થતી નથી.

જેને અરહંત દેવ, નિર્ગ્રંથ ગુરૂ, સ્યાદ્વાદરૂપ પરમાગમ, દ્યારૂપ ધર્મમાં વાત્સલ્ય છે તે જ સંસાર પરિભ્રમાણનો નાશ કરી નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે. વાત્સલ્યથી જ જૈનમંદિરની વૈયાવૃત્ત, જૈન સિદ્ધાંતોનું સેવન, સાધર્મીઓની વૈયાવૃત્ત, ધર્મમાં અનુરાગ, દાન આપવામાં પ્રીતિ થાય છે. જેમણે છ કાયના જીવો પર વાત્સલ્ય કર્યું છે, તેઓ જ ત્રણ લોકમાં અતિશયરૂપ તીર્થંકર પ્રકૃતિનો બંધ કરે છે. માટે જે કલ્યાણના ઈચ્છુક છે, તે ભગવાન જિનેન્દ્ર દ્વારા ઉપદેશિત વાત્સલ્ય ગુણનો મહિમા જાણી સોળમી વાત્સલ્ય ભાવનાનું સ્તવન પૂજન કરી તેનું મહાન અર્ધ ઉતારણ કરે છે. તે જ દર્શનની વિશુદ્ધતા પામી તપરૂપ આચરણ કરી અહમિંદ્રાદિ દેવલોક પામી પછી જગતના ઉદ્ધારક તીર્થંકર થઈ નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે. સોલહ કારણ ધર્મનો મહિમા અચિન્ત્ય છે, જેનાથી ત્રણ લોકમાં આશ્ચર્યકારી અનુપમ વૈભવના ધારક તીર્થંકર થાય છે. આવી સોલહ કારણ ભાવનાનું સંક્ષેપ વિસ્તારરૂપ વર્ણન કર્યું.

ધર્મના દસ લક્ષણ - ધર્મનું સ્વરૂપ દસ લક્ષણરૂપ છે. આ દસ ચિન્હો દ્વારા અંતરંગ ધર્મ જાણવામાં આવે છે. ઉત્તમ ક્ષમા, ઉત્તમ માર્દવ ઉત્તમ આર્જવ, ઉત્તમ સત્ય, ઉત્તમ શૌચ, ઉત્તમ સંયમ, ઉત્તમ તપ, ઉત્તમ ત્યાગ, ઉત્તમ આકિંચન્ય, ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય આ દસ ધર્મના લક્ષણ છે.

ધર્મ તો વસ્તુનો સ્વભાવ છે, સ્વભાવને જ ધર્મ કહે છે. લોકમાં જેટલા પદાર્થ છે તે બધા પોત-પોતાના સ્વભાવને કદી છોડતા નથી. જો સ્વભાવનો નાશ થઈ જાય તો વસ્તુનો અભાવ થઈ જાય પરંતુ એવું થતું નથી.

આત્મા નામનો પદાર્થ છે, તેનો સ્વભાવ ક્ષમાદિરૂપ છે. ક્રોધાદિ કર્મજનિત ઉપાધિ છે, આવરણ છે. ક્રોધ નામની કર્મની ઉપાધિનો અભાવ થવાથી ક્ષમા નામનો આત્માનો સ્વભાવ સ્વયં જ પ્રગટ થઈ જાય છે. એ જ રીતે માનના અભાવથી માર્દવ ગુણ, માયાના અભાવથી આર્જવગુણ, લોભના અભાવથી શૌચગુણ ઈત્યાદિ જે આત્માના ગુણ છે તે કર્મના અભાવથી સ્વયંમેવ પ્રગટ થાય છે. જે આ ઉત્તમ ક્ષમાદિ આત્માના સ્વભાવ છે, તે મોહનીય કર્મના ભેદ ક્રોધાદિ કષાયો દ્વારા અનાદિકાળથી આચ્છાદિત થઈ રહ્યા છે. કષાયોના અભાવથી ક્ષમાદિ આત્માના સ્વાભાવિક ગુણ પ્રગટ થઈ જાય છે.

(૧) ઉત્તમ ક્ષમા ધર્મ

હવે ઉત્તમ ક્ષમા ગુણના સ્વરૂપનું વર્ણન કરીએ છીએ. ક્રોધ વેરીનું જીતવું તે જ ઉત્તમ ક્ષમા છે. કેવો વેરી છે ક્રોધ ? આ જીવના નિવાસસ્થાન જે સંયમભાવ, સંતોષભાવ, નિરાકુળતાભાવ, સમ્યગ્દર્શન આદિ રત્નોના ભંડાર તેમને બાળવા માટે અગ્નિ સમાન છે. યશનો નાશ કરી દે છે, અપયશરૂપ કાલિમાને વધારે છે, ધર્મ-અધર્મનો વિચાર નષ્ટ કરી દે છે. ક્રોધીના મન-વચન-કાય પોતાના વશમાં રહેતા નથી. ઘણા દિવસોના પ્રેમને ક્ષણમાત્રમાં બગાડી મહાન વેર ઉપજાવે છે.

જે ક્રોધરૂપી રાક્ષસને વશમાં થઈ જાય છે તે અસત્ય વચન, લોક નિંદા વચન, ભીલ, ચાંડાળાદિને બોલવા યોગ્ય વચન બોલવા લાગે છે. ક્રોધી સમસ્ત ધર્મનો લોપ કરી દે છે. ક્રોધી થઈ પિતાને મારી નાખે છે; માતાનો, પુત્રનો, સ્ત્રીનો, બાળકનો, સ્વામીનો, સેવકનો, મિત્રનો પણ પ્રાણ ઘાત કરે છે. તીવ્ર ક્રોધી તો વિષથી, શસ્ત્રથી પોતાનો જ ઘાત કરી દે છે; ઉંચા મકાનથી, પર્વતાદિથી પડીને, કૂવામાં કૂદીને મરી

જાય છે. ક્રોધીનો કોઈ રીતે વિશ્વાસ કરવો નહિ. ક્રોધી તો યમરાજ તુલ્ય છે. ક્રોધી પહેલાં તો પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ક્ષમાદિ ગુણોનો ઘાત કરે છે; પછી કર્મના વશથી અન્યનો ઘાત થાય કે ન થાય. ક્રોધના પ્રભાવથી મહા તપસ્વી દિગંબર મુનિ પાગુ ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઈ નરક ગયા છે.

ક્રોધ બંને લોકનો નાશ કરવાવાળો છે, મહાપાપ બંધ કરાવી નરકે પહોંચાડે છે, બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ કરે છે, નિર્દયી બનાવે છે, બીજાઓ દ્વારા કરેલા ઉપકારને ભૂલાવી કૃતઘની બનાવી દે છે. માટે ક્રોધ સમાન બીજું કોઈ પાપ નથી. આ લોકમાં ક્રોધાદિ કષાયો સમાન પોતાનો ઘાત કરવાવાળું બીજું (કોઈ) નથી. જે લોકમાં પુણ્યવાન છે, મહા ભાગ્યવાન છે, જેના બંને લોક સુધરવાના છે તેમને જ ક્ષમાનો ગુણ પ્રગટ થાય છે.

ક્ષમા અર્થાત્ પૃથ્વી, તેના સમાન સહન કરવાનો સ્વભાવ હોવો તે ક્ષમા છે. પોતાના સમ્યક્ સ્વરૂપને, હિત-અહિતને સમજીને, કમબ્જેર(જીવો/લોકો) દ્વારા કરેલા ઉપદ્રવોને પોતે સમર્થ હોવા છતાં પણ રાગ-દ્વેષ રહિત થઈ સહેવા, વિકારી ન થવું તેને ઉત્તમ ક્ષમા કહે છે.

અહીં ઉત્તમ શબ્દ સમ્યગ્દર્શન સહિત હોવાને કારણે કહ્યો છે. ઉત્તમ ક્ષમા ત્રણ લોકમાં સાર છે. ઉત્તમ ક્ષમા સંસાર સમુદ્રથી તારવાવાળી છે, રત્નત્રયને ધારણ કરાવવાવાળી છે, દુર્ગતિના દુઃખોને હરવાવાળી છે. જેમને ઉત્તમ ક્ષમા હોય છે, તેમનું નરક-તિર્યચ ગતિઓમાં ગમન થતું નથી. ઉત્તમ ક્ષમાની સાથે અનેક ગુણોનો સમૂહ પ્રગટ થાય છે. મુનિરાજને તો અતિ પ્યારી ઉત્તમ ક્ષમા જ છે. ઉત્તમ ક્ષમાની પ્રાપ્તિને જ્ઞાનીજન તો ચિંતામણિ રત્નની પ્રાપ્તિ સમાન લાભ માને છે. ઉત્તમ ક્ષમા જ મનની ઉજ્જવળતા કરે છે. ક્ષમા ગુણ વિના મનની ઉજ્જવળતા તથા સ્થિરતા કદી થતી નથી. ઈચ્છિત અભિપ્રાયની સિદ્ધિ કરવાવાળી એક ઉત્તમ ક્ષમા જ છે.

ક્રોધને જીતવાનો ઉપાય - ક્રોધને જીતવાની વિધિ આ પ્રકારે છે - કોઈ

તમને દુર્વચનાદિ કહી દુઃખી કરે, ગાળ આપે, ચોર કહે, અન્યાયી, પાપી, દુરાચારી, દુષ્ટ, નીચ, દગાબાજ, ચાંડાળ, કૃતઘની-એવા અનેક દુર્વચન કહે, તો જ્ઞાનીએ **આવો વિચાર કરવો જોઈએ** - મેં આનો અપરાધ કર્યો છે કે નથી કર્યો ? જો મેં એનો અપરાધ કર્યો છે, તથા રાગ-દ્વેષ-મોહને વશ થઈ કોઈ વાતે એનું દિલ દુભાવ્યું છે તો હું અપરાધી છું, મને ગાળ આપવી, નીચ, ચોર, કપટી, અધર્મી કહેવો ન્યાય છે. મને આનાથી વધારે દંડ કરે તો તે પણ ઠીક હતું. મેં અપરાધ કર્યો છે, હવે મારે ગાળ સાંભળી ક્રોધ ન કરવો તે જ ઉચિત છે. અપરાધીને નરકમાં પણ દંડ ભોગવવો પડે છે. મારા નિમિત્તથી તેને દુઃખ થયું છે ત્યારે દુઃખી થઈ દુર્વચન કહી રહ્યો છે, એવું વિચારી દુઃખી ન થઈ ક્ષમા જ કરે છે.

જો દુર્વચન કહેવાવાળો મંદ કષાયી હોય તો પોતે જઈ તેની ક્ષમા માગી તેને ક્ષમા ગ્રહણ કરવા કહેવું. - હે કૃપાળુ ! હું અજ્ઞાની છું, મેં પ્રમાદ તથા કષાયને વશ થઈ તમારું ચિત્ત દુભાવ્યું છે, માટે હવે હું મારા અપરાધની માફી માગું છું, ભવિષ્યમાં આવું કાર્ય ભૂલથી પણ નહિ કરું. એકવાર કોઈનાથી ભૂલ થઈ જાય તો મોટા માણસો તેને માફ કરી દે છે. જો સામેવાળો ન્યાયરહિત તીવ્ર કષાયી હોય તો તેની પાસે અપરાધ ક્ષમા કરાવવા ન જવું, કાલાંતરે તેનો ક્રોધ ઉપશાંત થાય પછી ક્ષમા માગવી.

જો તમે અપરાધ કર્યો ન હોય, પરંતુ ઈર્ષ્યા ભાવથી તથા કેવળ દુષ્ટતાથી તમને દુર્વચન કહે છે, તથા અનેક દોષ લગાવે છે, તો જ્ઞાનીએ કંઈ પણ સંકલેશ ન કરવો, પરંતુ આ રીતે વિચાર કરવો - જો મેં એનું ધન-હરી લીધું હોય, જમીન-જગ્યા પડાવી લીધી હોય, આજીવિકા બગાડી હોય, ચાડી ખાધી હોય તેના દોષ કહીને અપરાધ કર્યો હોય તો મારે પશ્ચાત્તાપ કરવો યોગ્ય છે; જો મેં એનો અપરાધ ન કર્યો હોય તો મારે કંઈ પણ ચિંતા કરવી નહિ.

આ દુર્વચન કહે છે તે નામને કહે છે તથા કુળને કહે છે, પરંતુ **નામ માંડે સ્વરૂપ નથી, જાતિ કુળાદિ માંડે સ્વરૂપ નથી, હું તો જ્ઞાયક છું.** જેમને આ કહે

છે તે હું નથી, જે હું છું તેના સુધી દુર્વચન પહોંચતા જ નથી. માટે મારે ક્ષમા કરવી જ શ્રેષ્ઠ છે. આ જે દુર્વચન કહે છે તે મુખ એનું, અભિપ્રાય એનો, જીભ, દાંત, હોઠ એના, ભાષારૂપ પુદ્ગલ શબ્દ એના ભાવોના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયા, જેમને સાંભળીને જો હું વિકારી થાઉં તો એ મારી મોટી અજ્ઞાનતા છે.

જે ઈર્ષાવાન દુષ્ટ પુરૂષ મને ગાળ આપે છે, (તે) જો સ્વભાવથી જોઈએ તો ગાળ કોઈ વસ્તુ જ નથી. મને ક્યાંય પણ ગાળ લાગેલી દેખાતી નથી. માટે અવસ્તુમાં લેવા-દેવાનો વ્યવહાર જ્ઞાની થઈ કેમ સ્વીકાર કરે ?

જે મને ચોર, અન્યાયી, કપટી, અધર્મી ઈત્યાદિ કહે છે, ત્યારે જ્ઞાની આ રીતે વિચાર કરે છે - હે આત્મા ! તું અનેક વાર ચોર થયો, અનેક જન્મોમાં વ્યભિચારી, જુગારી, અભક્ષ્યભક્ષી, ભીલ, ચાંડાળ, ચમાર, ગોલા, વાંદરો, શૂકર, ગધેડો ઈત્યાદિ તિર્યચ તથા અધર્મી, પાપી, કૃતઘ્ની થઈ થઈને આવ્યો છે તથા સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં અનેક વાર થશે. હવે જો કોઈ તને ફૂકર, શુકર, ચોર, ચાંડાળ કહે છે, તો તેને સાંભળીને તારું દુઃખી થવું મહા અનર્થ છે. એ દુષ્ટજન જે દુર્વચન કહે છે તે એમનો અપરાધ નથી, તારા પૂર્વ જન્મોમાં બાંધેલાં કર્મોનો ઉદય છે; આના દ્વારા દુર્વચન કહેવાથી તારા તે કર્મોની નિર્જરા થાય છે; તે તને ઘણો લાભ જ છે. એમનો આ પણ ઉપકાર છે કે - એ દુર્વચન કહેવાવાળા તારા માટે દુર્વચન કહીને પોતાના પુણ્યના સમૂહનો તો નાશ કરે છે તથા તારા પાપોને દૂર કરીને તેમની નિર્જરા કરે છે. એવા ઉપકારી પર જો તું ક્રોધ કરે છે તો તારા સમાન અધમ કોઈ નથી.

ઓગ્રે મને દુર્વચન તો કહ્યા છે, માર્યો પીટ્યો તો નથી. ક્રોધી તો મારવા પણ લાગી જાય છે, પોતાના પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી, બાળકને પણ મારે છે, પરંતુ એણે મને માર્યો તો નથી એ જ લાભ છે. જો દુષ્ટ તમને મારે તો એવો વિચાર કરવો જોઈએ - એણે મને માર્યો જ છે, પ્રાણ રહિત તો કર્યો નથી. દુષ્ટ તો પોતાનું મરણ પણ ન ગણીને અન્યને મારી નાખે છે, પરંતુ એણે મને પ્રાણ રહિત તો

કર્યો નથી, એ જ લાભ છે. જો પ્રાણ રહિત કરી દે તો એવો વિચાર કરવો જોઈએ - એકવાર તો મરવાનું જ હતું, સાંઝે જ થયું, કર્મનું ઋણ ચૂકાવ્યું. હું અહીં જ કર્મના ઋણથી મુક્ત થયો, મારો ધર્મ તો નષ્ટ થયો નથી, એ જ લાભ છે. જીવન તો ધર્મથી જ સફળ છે. આ દ્રવ્ય પ્રાણ તો પુદ્ગલમય છે. મારા જ્ઞાન, દર્શન, ક્ષમાદિ ધર્મ એ ભાવ પ્રાણ છે, એમનો ઘાત મેં ક્રોધ કરીને ન કર્યો, એના સમાન લાભ મને બીજો કોઈ પણ નથી.

જે કલ્યાણરૂપ કાર્ય છે તેમાં અનેક વિઘ્ન આવે જ છે. મને પણ વિઘ્ન આવ્યું તે ઠીક જ થયું. હું તો હવે સામ્યભાવનું શરણ લઉં છું. જો ઉપદ્રવ આવ્યેથી હું ક્ષમા છોડી ક્રોધથી વિકારરૂપ થઈ જઈશ તો મને જોઈ અન્ય મંદ જ્ઞાની તથા કાયર ત્યાગી તપસ્વી ધર્મથી શિથિલ થઈ જશે, ત્યારે મારો જન્મ કેવળ બીજાઓને દુઃખી કરવા માટે જ થયો કહેવાય. જો હું વીતરાગ ધર્મ ધારણ કરીને પણ ક્રોધી, વિકારી, દુર્વચની થઈ જાઉં તો મને જોઈ અન્ય પણ ક્રોધી થવા લાગશે, ત્યારે ધર્મની મર્યાદા ભંગ કરી પાપની પરિપાટી ચલાવવાવાળો હું જ મુખ્ય થઈ ગયો. માટે પ્રાણ જીવ તો પણ, ધન તથા અભિમાન નષ્ટ થઈ જાય તો પણ મારે ક્ષમા ગુણ છોડવો યોગ્ય નથી.

પૂર્વ ભવમાં મેં અશુભ કર્મ બાંધ્યાં છે, તેમનું ફળ હું જ ભોગવીશ. આ અન્ય જન તો નિમિત્ત માત્ર છે. જો એમના નિમિત્તથી પાપ કર્મ ઉદયમાં ન આવત તો કોઈ બીજા નિમિત્તથી આવત. ઉદયમાં આવેલું કર્મ તો ફળ આપ્યા વિના ટળતું નથી. આ લૌકિક અજ્ઞાની મારા ઉપર ક્રોધી થઈ દુર્વચન આદિ દ્વારા ઉપદ્રવ કરે છે, જો હું પણ દુર્વચનાદિ દ્વારા એમને જવાબ આપું તો, હું તત્ત્વજ્ઞાની અને એ અજ્ઞાની બંને સરખા જ થયા, માંઝે તત્ત્વજ્ઞાનીપણું નિરર્થક થયું. ન્યાયમાર્ગથી જુઓ, તો ઉદયમાં આવેલું માંઝે પાપકર્મ, તેની નિર્જરા થવાથી, ક્યો વિવેકી પોતાના આત્માને-ક્રોધાદિને વશીભૂત કરે ?

હે આત્મા ! પૂર્વ ભવોમાં બાંધેલા અસાતા કર્મોનો હવે ઉદ્દય આવ્યો છે, તેને ઈલાજ રહિત, ન રોકી શકાય તેવો જાણી સમભાવોથી સહન કર. જો દુઃખી થઈ ભોગવીશ તો અસાતાને તો ભોગવીશ જ પણ નવા અને ઘણા અસાતા કર્મોનો બંધ પણ કરીશ. માટે થવાવાળા દુઃખને નિશંક થઈ સમભાવોથી જ સહન કર. આ દુષ્ટજન તો ઘણા છે, તે પોતાની શક્તિથી મારામાં ક્રોધરૂપ અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરાવી, મારી સમભાવરૂપ સંપત્તિને જલાવી દેવા માગે છે. હવે અહીં જો હું અસાવધાન થઈ ક્ષમાને છોડી ક્રોધી થઈ જઈશ તો અવશ્યપણે પોતાનો સામ્યભાવ નષ્ટ કરી, પોતાનો ધર્મ તથા યશને નાશ કરવાવાળો થઈ જઈશ. માટે દુષ્ટોનો સંગ થયેથી સાવધાન રહેવું જ ઉચિત છે.

જ્ઞાની મનુષ્ય તો અસહ્ય દુઃખ ઉપજે તો પણ પોતાના પૂર્વ કર્મનો નાશ થવો જાણી આનંદ જ પામે છે. જો દુર્વચનરૂપી કાંટાઓથી પીડીત કરાયેલો હું ક્ષમા છોડી દઉં તો ક્રોધી અને હું બંને સરખા જ થયા. વેરી જો અનેક પ્રકારના દુર્વચન, પીડન, મારણ દ્વારા મારો ઈલાજ ન કરત તો હું મારાં જુનાં સંચિત અશુભ કર્મોથી કેવી રીતે છૂટત માટે વેરીએ તો મારા ઉપર ઉપકાર જ કર્યો છે કે મને અશુભ કર્મોથી છોડાવી દીધો છે.

મેં વિવેકી થઈ જિનાગમના પ્રસાદથી જે સામ્યભાવનો અભ્યાસ કર્યો છે એની પરીક્ષા લેવા માટે આ વેરી પરીક્ષારૂપે પ્રગટ થયો છે, અહીં જ મારા ભાવોની પરીક્ષા થઈ ગઈ. પરીક્ષા લેવા માટે જ આ કર્મ ઉદ્દયમાં આવ્યાં છે. જો હું સમભાવની મર્યાદા તોડીને વેરીઓ ઉપર ક્રોધ કરીશ, તો હું જ્ઞાન નેત્રનો ધારી થઈને પણ સમભાવને પ્રાપ્ત ન કરતાં ક્રોધરૂપ અગ્નિમાં બળીને ભસ્મ થઈ જઈશ. હું વીતરાગના માર્ગ ઉપર ચાલવાવાળો, સંસારની સ્થિતિ છેદવાના ઉદ્યમ કરવાવાળો (ને) જો માફ જ ચિત્ત ક્રોધરૂપ થઈ જાય તો સંસારના માર્ગમાં પ્રવર્તન કરવાવાળા અન્ય મિથ્યાદષ્ટિઓ સમાન જ હું રહ્યો.

જે દુષ્ટ અજ્ઞાનીઓને ન્યાયરૂપ ધર્મનો માર્ગ બતાવે, સમજાવે, ક્ષમા ગ્રહણ કરાવે, પરંતુ તે ન સમજે, ક્ષમા ગ્રહણ ન કરે તો જ્ઞાનીજન તેમના ઉપર ક્રોધ કરતા નથી. જેમ - ઝેર દૂર કરવાવાળો વૈદ્ય કોઈનું ઝેર દૂર કરવા માટે અનેક ઔષધિ આદિ આપી ઝેર દૂર કરવા માગે છે, પરંતુ જો રોગીનું ઝેર દૂર ન થાય તો વૈદ્ય સ્વયં ઝેર ખાઈ લેતો નથી - કે આનું વિષ દૂર ન થયું તો હું જ વિષ ખાઈને મરી જાઉં, એવો ન્યાય પણ નથી. તે જ રીતે જ્ઞાનીજન પણ પહેલાં દુષ્ટોની દુષ્ટતાની જાત ઓળખે છે કે - આ દુષ્ટતા છોડશે કે નહીં છોડે કે અધિક દુષ્ટતા ધારણ કરશે. એવો વિચાર કરી જેને વિપરીત પરિણામતો જુએ એને તો ઉપદેશ જ ન આપવો, જે કંઈક સમજવા લાયક યોગ્યતાવાળો દેખાય એને ન્યાયનાં વચન હિતમિત રૂપે કહેવાં જો દુષ્ટતા ન છોડે તો પોતે ક્રોધીત થવું નહિ.

જો એ મને દુર્વચનાદિ ઉપદ્રવ દ્વારા ભયભીત ન કરત તો હું પ્રશમ ભાવ દ્વારા ધર્મનું શરણ કેવી રીતે ગ્રહણ કરત ? જે મને પીડા આપવાવાળો છે, તેણે મને પાપથી ભયભીત કરાવી ધર્મથી સંબંધ કરાવ્યો છે, આ રીતે પીડા દેવાવાળાએ માફ પ્રમાદીપાણું છોડાવી મારા પર મોટો ઉપકાર જ કર્યો છે.

જગતમાં કેટલાક ઉપકારી તો એવા છે જે બીજાઓને સુખી કરવા માટે પોતાનું શરીર છોડી દે છે, ધન છોડી દે છે, તો દુર્વચન બંધનાદિ સહેવામાં માફ શું ચાલી જવાનું છે ? મને દુર્વચન કહેવાથી જ જો બીજાને સુખ ઉપજે છે તો મને શું નુકશાન છે ? મને પીડા આપવાવાળા ઉપર જો હું ક્રોધ નહિ કરું તો વેરીના પુણ્યનો નાશ થઈ જશે તથા મારા આત્માના હિતની સિદ્ધિ થશે. જો પીડા આપવાવાળા ઉપર હું ક્રોધ કરીશ તો મારા પુણ્યનો નાશ થઈ જશે, હિતનો નાશ થઈ જશે તથા દુર્ગતિ થશે. પ્રાણોનો નાશ થાય તો પણ દુષ્ટોના પ્રતિ ક્ષમા કરવી જ એક હિત છે એવું સત્પુરુષો કહે છે. માટે આત્મકલ્યાણની સિદ્ધિ માટે મારે ક્ષમા જ ધારણ કરવી જોઈએ.

દુષ્ટો દ્વારા દુર્વચનાદિથી પીડા આપવાથી મારામાં જે ક્ષમા પ્રગટી છે, તે મારા પુણ્યના ઉદ્દયથી એવી પરીક્ષા ભૂમિ પ્રગટ થઈ છે જ્યાં મેં આટલા સમયથી વીતરાગનો

ધર્મ ધારણ કર્યો છે, તો હવે ક્રોધાદિના નિમિત્તથી સામ્યભાવ થયો કે નથી થયો - એમ પરીક્ષા કરવી જોઈએ. એ સામ્યભાવ જ પ્રશંસનીય છે, તે જ કલ્યાણનું કારણ છે, જે મારવાના ઈચ્છુક નિર્દયી દ્વારા મલિન ન કરી શકાય.

ઘાગા સમયનો શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને કે સામ્યભાવ કરીને શું સાધ્ય છે કે જે પ્રયોજનના સમયે તે વ્યર્થ થઈ જાય ? તે જ ધૈર્ય પ્રશંસનીય છે જે દુષ્ટોના કુવચનાદિ થવા છતાં ન છૂટે, દઢ બન્યું રહે. ઉપદ્રવ આવ્યા વિના તો બધા લોકો સત્ય, શૌચ, ક્ષમાના ધારક બની જ રહે છે. જેમ ચંદનના વૃક્ષને કુહાડી કાપે તો ચંદનનું વૃક્ષ કુહાડીના મુખને સુગંધિત જ કરે છે તે જ રીતે જેની જેવી પ્રવૃત્તિ હોય છે તેને તેવી જ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અન્યના દ્વારા કરેલા ઉપસર્ગથી તથા સ્વયમેવ આવેલા ઉપસર્ગથી જેનું ચિત્ત કલુષિત થતું નથી તે અવિનાશી સંપદાને પ્રાપ્ત થાય છે. અજ્ઞાની પોતાના ભાવો દ્વારા પૂર્વમાં કરેલા પાપ કર્મો પર તો ક્રોધ કરતો નથી, પરંતુ કર્મનું ફળ આપવાવાળા જે બાહ્ય નિમિત્ત છે તેમના ઉપર ક્રોધ કરે છે. જે કર્મનો નાશ થવાથી મારા સંસારનો સંતાપ નષ્ટ થઈ જાય તે કર્મ જો સ્વયમેવ ભોગવવામાં આવી જાય અને નષ્ટ થઈ જાય તો મને વાંછિત સુખની સિદ્ધિ થઈ ગઈ.

આ સંસારરૂપી વનમાં અનંત સંકલેશ ભરેલા છે. એમાં રહેવાવાળાઓએ અનેક પ્રકારનાં દુઃખ શું સહેવા યોગ્ય નથી ? સંસારમાં તો દુઃખ જ છે. જો આ સંસારમાં સમ્યગ્જ્ઞાન વિવેકથી રહિત જિન સિદ્ધાંતોથી દ્વેષ કરવાવાળા, મહા નિર્દયી, પરલોકના હિતનો વિચાર કરવાની જેમની પાસે બુદ્ધિ નથી, ક્રોધરૂપી અગ્નિથી પ્રજ્વલિત, દુષ્ટતા સહિત, વિષયોની લોલુપતાથી આંધળા, હઠીલા, મહા અભિમાની, કૃતઘ્ની એવા ઘણા દુષ્ટ જન (દુર્જન) ન હોત, તો ઉજ્જવળ બુદ્ધિના ધારક સત્પુરુષ વ્રત-તપશ્ચરણ કરી મોક્ષ માટે ઉદમ કેવી રીતે કરત ? એવા ક્રોધી, દુર્વચન બોલવાવાળા, હઠીલા, અન્યાય માર્ગોની અધિકતા જોઈને જ સત્પુરુષ વીતરાગી થયા છે.

મેં મહાન પુણ્યના પ્રભાવથી પરમાત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કર્યું તથા સર્વજ્ઞ દ્વારા ઉપદેશિત પદાર્થોનું પણ નિર્ણયરૂપ જ્ઞાન કર્યું, સંસારના પરિભ્રમણના દુઃખોથી ભયભીત

થઈ વીતરાગના માર્ગમાં પણ પ્રવર્તન કર્યું; હવે જો હું ક્રોધનો વશ થઈશ તો માફ જ્ઞાન ચારિત્ર બધું નિષ્ફળ જશે, તથા ધર્મનો અપયશ કરાવવાવાળો થઈ દુર્ગતિને પાત્ર થઈશ.

આચાર્ય પદ્મનંદિએ તો વિશેષ રીતે કહ્યું છે - મૂર્ખાઓ દ્વારા બાધા, પીડા, ક્રોધના વચન, હાસ્ય, અપમાનાદિ થવા છતાં પણ જે ઉત્તમ પુરૂષોનું મન વિકારને પ્રાપ્ત થતું નથી (મન વિકાર કરતું નથી) તેને ઉત્તમ ક્ષમા કહે છે. તે ક્ષમા મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તતા પુરૂષની પરમ સહાયક થાય છે. વિવેકી એવું ચિંતવન કરે છે - અમે તો રાગ-દ્વેષાદિ મળ રહિત ઉજ્જવળ મનથી બેઠા છીએ, બીજા લોકો અમને બૂરા કહો યા ભલા કહો, અમને તેનાથી શું પ્રયોજન છે ? વીતરાગ ધર્મના ધારકોએ તો પોતાના આત્માનું શુદ્ધપણું સાધવા યોગ્ય છે.

જો આપણાં પરિણામ દોષ સહિત હોય, અને કોઈ હિતેચ્છુ આપણને ભલો કહે તો આપણે ભલા તો થઈ જતા નથી. જો આપણાં પરિણામ દોષ રહિત હોય, અને કોઈ વેર બુદ્ધિથી આપણને બૂરો કહે તો આપણે બૂરા થઈ જતા નથી. **ફળ તો આપણા જેવા હાવભાવ, પરિણામ, આચરણ હશે તેવું મળશે.** જેમ કોઈએ કાચને રત્ન કહ્યું તથા રત્નને કાચ કહ્યો, તો પણ કિંમત તો રત્નની જ મળશે, કાચના ટુકડાનું વધારે ધન કોણ આપશે ?

દુષ્ટ જન (દુર્જન)નો સ્વભાવ તો પરના દોષ કહેવાનો છે; પરમાં બિલકુલ દોષ ન પણ હોય, તો પણ પરના દોષ કહ્યા વિના એને સુખ મળતું નથી. મારે દુષ્ટ જનો (દુર્જનો), મારામાં જે દોષ છે જ નહિ, તે લોકોના ઘરે ઘરે જઈ બધા મનુષ્યોને કહીને સુખી થાઓ; જે ધન ઈચ્છતા હોય તે માફ સર્વસ્વ લઈ સુખી થઈ જાઓ, જે વેરી મારા પ્રાણ હરવા માગતા હોય તે સત્વરે મારા પ્રાણ હરી લે; જે માફ સ્થાન ઈચ્છતા હોય તે સ્થાન પડાવી લે; હું તો મધ્યસ્થ છું, રાગ-દ્વેષ રહિત છું. સર્વે સંસારના પ્રાણીઓ મારા નિમિત્તથી તો સુખરૂપ રહો. મારા નિમિત્તથી કોઈ જીવને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ ન થાઓ. હું આ ઘોષણા કરું છું - **માફ જીવન તો આયુ કર્મને આધીન**

છે, ધન તથા સ્થાનનું ચાલી જવું (કે) બન્યા રહેવું પાપ-પુણ્યને આધીન છે; મારો કોઈ અન્ય જીવથી વેર વિરોધ નથી, બધા પ્રત્યે ક્ષમા છે.

હે આત્મા ! મિથ્યાદષ્ટિ, દુષ્ટતા સહિત, હિત-અહિતના વિવેક રહિત, મૂઠ મનુષ્યો દ્વારા કરાયેલા દુર્વચનાદિ ઉપદ્રવોથી અસ્થિર ચિત્ત થઈ, બાધા માની કેમ દુઃખી થાય છે ? શું તું ત્રણ લોકના ચૂડામણિ ભગવાન વીતરાગને જાણતો નથી ? શું તે વીતરાગ ધર્મની ઉપાસના કરી નથી ? જગતના લોકો તો મૂર્ખ છે, શું તું એવું જાણતો નથી ? મોહી, મિથ્યાદષ્ટિ, મૂઠોનું જ્ઞાન તો વિપરીત જ હોય છે; તે બધા તો કર્મોને વશ છે, માટે તેમના પ્રત્યે ક્ષમા ધારણ કરવી જ યોગ્ય છે.

ક્ષમા જ આ લોકમાં પરમ શરણ છે, માતાની જેમ રક્ષણ કરવાવાળી છે. વધારે શું કહીએ? જૈનધર્મનું મૂળ ક્ષમા છે, એના જ આધારે સકળ ગુણ છે, કર્મોની નિર્જરાનું કારણ છે, હજારો ઉપદ્રવ દૂર કરવાવાળી છે. મારે ધન યા જીવન જતું રહે (તો) પણ ક્ષમા છોડવા યોગ્ય નથી.

કોઈ દુષ્ટતાથી તમને પ્રાણ રહિત કરતો હોય તે સમયે પણ કડવા વચન ન કહો. મારવાવાળાથી પણ અંતરંગ વેર છોડી એમ કહો - તમે તો અમારા રક્ષક જ છો, પણ અમારું મોત જ આવી ગયું છે, તેમાં આપ શું કરી શકો ? અમારા પાપ કર્મનો ઉદ્ધય આવી ગયો છે. તો પણ અમારું મહાભાગ્ય છે કે આપ જેવા મહાપુરુષોના હાથ આદિથી અમારું મરણ થઈ રહ્યું છે. જો અમારા જેવા અપરાધીને આપ દંડ નહી આપો તો ન્યાયનો માર્ગ બદલાઈ જશે. અમે અમારા અપરાધનું ફળ આગળ નરક તિર્યચ ગતિમાં ભોગવત, પણ આપે અમને અહિંચા જ કર્મના ઋણથી મુક્ત કરી દીધા. હું તમારાથી મન-વચન-કાયાથી વેર વિરોધ છોડી ક્ષમા માગું છું. તમે પણ મને અપરાધનો દંડ આપી ક્ષમા ધારણ કરો - હું ક્ષમા કરું છું. હું રોગાદિ કષ્ટોને ભોગવી અત્યંત દુઃખથી મરણ પામત, પરંતુ હવે ધર્મનું શરણ લઈ, કર્મના ઋણથી રહિત થઈ આપ જેવા સજ્જનની કૃપા સહિત મરણ કરીશ. આ રીતે મારવાવાળાથી પણ વેર છોડી સમભાવ ધારણ કરવો તે ઉત્તમ ક્ષમા છે. આ રીતે ઉત્તમ ક્ષમા ધર્મ કહ્યો.

(૨) ઉત્તમ માર્દવ ધર્મ

હવે ઉત્તમ માર્દવ ગુણનું સ્વરૂપ કહે છે. માર્દવનું સ્વરૂપ આ રીતે છે - માન કષાયથી આત્મામાં જે કઠોરતા થાય છે, તે કઠોરતાનો અભાવ થવાથી જે કોમળતા થાય છે તે માર્દવ નામનો આત્માનો ગુણ છે. આત્મા અને માન કષાયના ભેદનો અનુભવ કરી માનને છોડવું તેનું નામ માર્દવ ગુણ છે. માન કષાય તો સંસાર વધારવાવાળો છે, પરંતુ માર્દવ સંસાર પરિભ્રમણનો નાશ કરવાવાળો છે. આ માર્દવ ગુણ દયા ધર્મનું કારણ છે.

અભિમાનીને દયા ધર્મનો મૂળથી જ અભાવ છે એમ જાણવું. કઠોર પરિણામી તો નિર્દયી હોય છે. માર્દવ ગુણ સર્વેનું હિત કરવાવાળો છે. જેમને માર્દવ ગુણ છે તેમનાં જ વ્રત પાળવાં, સંયમ ધારણ કરવો, જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો સફળ છે, અભિમાનીનું બધું નિષ્ફળ છે. માર્દવ નામનો ગુણ માન કષાયનો નાશ કરવાવાળો છે તથા પાંચ ઈન્દ્રિયો તથા મનને દંડ દેવાવાળો છે. માર્દવ ધર્મના પ્રસાદથી ચિત્તરૂપી ભૂમિમાં કણ્ણાકણી નવી વેલ ફેલાય છે. માર્દવ દ્વારા જ જિનેન્દ્ર ભગવાનમાં તથા શાસ્ત્રોમાં ભક્તિનો પ્રકાશ થાય છે. મદવાળાને જિનેન્દ્રના ગુણોમાં અનુરાગ થતો નથી. માર્દવ ગુણથી કુમતિજ્ઞાનના પ્રસારનો નાશ થાય છે, કુમતિ ફેલાતી નથી. અભિમાનીને અનેક પ્રકારની કુબુદ્ધિઓ ઉપજે છે. માર્દવ ગુણથી ઘણો વિનય પ્રગટે છે. માર્દવથી ઘણા જુના સમયનો વેરી પણ વેર છોડી દે છે. માન ઘટવાથી પરિણામોમાં ઉજ્જવળતા થાય છે.

કોમળ પરિણામો દ્વારા બંને લોકોની સિદ્ધિ થાય છે - કોમળ પરિણામીનો આ લોકમાં સુયશ થાય છે, પરલોકમાં દેવગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. કોમળ પરિણામોથી જ અંતરંગ-બહિરંગ તપ શોભે છે. અભિમાનીનું તપ પણ નિંદા યોગ્ય છે. કોમળ પરિણામીથી ત્રણે લોકના જીવોનું મન પ્રસન્ન રહે છે. માર્દવ દ્વારા જ પોતાના તથા પરના સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે. કઠોર પરિણામીને સ્વ-પરનો વિવેક હોતો નથી. માર્દવ દ્વારા જ સમસ્ત દોષોનો નાશ થાય છે. માર્દવ પરિણામ સંસાર સમુદ્રથી પાર ઉતારે છે. માટે માર્દવ પરિણામને સમ્યગ્દર્શનનું અંગ જાણી નિર્મળ માર્દવ ધર્મનું સ્તવન કરો.

સંસારી જીવોને અનાદિકાળથી મિથ્યાદર્શનનો ઉદય થઈ રહ્યો છે. તેના ઉદયથી

પર્યાય બુદ્ધિ થયો થકો જ્ઞાતિને, કુળને, વિદ્યાને, ઐશ્વર્યને, તપને, રૂપને, ધનને, શરીરને, બળને પોતાનું સ્વરૂપ માની તેમાં ગર્વરૂપ થઈ રહ્યો છે. તેને એ જ્ઞાન નથી (ખબર નથી) કે એ જ્ઞાતિ કુળાદિ બધા કર્મના ઉદ્દયને આધીન પુદ્ગલના વિકાર છે, વિનાશીક છે. હું અવિનાશી જ્ઞાન સ્વભાવી અમૂર્તિક છું.

મેં અનાદિ કાળથી અનેક જ્ઞાતિ, કુળ, બળ, ઐશ્વર્ય આદિ મેળવીને છોક્યા છે. હવે હું શામાં મારાપણું કરું ? સમસ્ત ધન, યૌવન, ઈન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન આદિ વિનાશીક છે, ક્ષણભંગુર છે. તેમનો ગર્વ કરવો સંસારમાં પરિભ્રમણનું કારણ છે.

આ સંસારમાં સ્વર્ગલોકનો મહા ઋદ્ધિધારી દેવ મરીને એક સમયમાં એકેન્દ્રિયમાં જઈ ઉપજે છે, તથા કૂકર, સૂકર, ચાંડાળ આદિ પર્યાય ધારણ કરે છે. નવનિધિ અને ચૌદ રત્નોનો ધારક ચક્રવર્તી એક સમયમાં મરી સાતમા નરકનો નારકી થઈ જાય છે. બલભદ્ર, નારાયણનું ઐશ્વર્ય પણ નષ્ટ થઈ ગયું, બીજાની શી વાત કરીએ ? જેમની હજારો દેવ સેવા કરતા હતા તેમનું પુણ્ય ક્ષય થયે કોઈ એક મનુષ્ય પાણી પાવાવાળુ પણ ન રહ્યું, અન્ય પુણ્ય રહિત જીવ કેમ મદોન્મત્ત થઈ રહ્યા છે?

જેઓ ઉત્તમ જ્ઞાનથી જગતમાં મુખ્ય છે, ઉત્તમ તપશ્ચરણ કરવામાં ઉદ્યમી છે, ઉત્તમ દાની છે તેઓ પણ પોતાના આત્માને ઘણો નાનો માને છે, તેમને માર્દવ ધર્મ હોય છે.

આ વિનયવાનપણું, મદ રહિતપણું સમસ્ત ધર્મનું મૂળ છે, સમસ્ત સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ ગુણોનો આધાર છે. જે સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોનો લાભ ઈચ્છતા હો, પોતાનો ઉજ્જ્વળ યશ ઈચ્છતા હો, વેરનો અભાવ ઈચ્છતા હો, તો મદોનો ત્યાગ કરી કોમળપણું ગ્રહણ કરો. મદ નષ્ટ થયા વિના વિનય આદિ ગુણ, વચનમાં મિષ્ટતા, પૂજ્ય પુરૂષોનો સત્કાર, દાન, સન્માન એક પણ ગુણ પ્રાપ્ત થતો નથી.

અભિમાનીના અપરાધ વિના જ સમસ્ત લોકો વેરી થઈ જાય છે. બધા લોકો અભિમાનીની નિંદા કરે છે, બધા લોકો અભિમાનીનું પતન જોવા ઈચ્છે છે. સ્વામી પણ અભિમાની સેવકને છોડી દે છે. ગુરૂજન પણ અભિમાનીને વિદ્યા આપવામાં ઉત્સાહ રહિત થઈ જાય છે. અભિમાનીનો પોતાનો નોકર પણ પરાન્મુખ થઈ જાય છે; મિત્ર, ભાઈ, હિતેચ્છુ, પડોશી પણ તેનું પતન ઈચ્છે છે. પિતા, ગુરૂ, ઉપાધ્યાય તો પુત્રને, શિષ્યને વિનયવંત જોઈને જ આનંદિત થઈ જાય છે. અવિનયી

અભિમાની પુત્ર તથા શિષ્ય મહાપુરુષોના મનને પણ દુઃખી કરે છે. પુત્રનો, શિષ્યનો, સેવકનો તો એ ધર્મ છે કે નવું કાર્ય કરવું હોય તો પિતા, ગુરૂ, સ્વામીને બતાવી ને કરે, આજ્ઞા માગીને કરે, જો આજ્ઞા માગવાનો સમય ન મળે તો સમય જોઈ તુરત જ બતાવી દે. એ જ વિનય છે, એ જ ભક્તિ છે.

જેમના મસ્તક ઉપર ગુરૂ બિરાજમાન છે તે ધન્ય ભાગ્ય છે. વિનયવન્ત મદ રહિત જે પુરુષ છે તે પોતાના બધાં કાર્ય ગુરૂને બતાવી દે છે. તેઓ ધન્ય છે જે આ કળિકાળમાં મદ રહિત કોમળ પરિણામો દ્વારા સમસ્ત લોકમાં પ્રવર્તે છે. ઉત્તમ પુરુષ બાળકમાં, વૃદ્ધમાં, નિર્ધનમાં, રોગીઓમાં, બુદ્ધિ રહિત મૂર્ખાઓમાં તથા જ્ઞાતિ કુળાદિ હીન લોકોમાં પણ યથા યોગ્ય પ્રિય વચન, આદર, સત્કાર, સ્થાનદાન આદિ આપવામાં કદી ચૂકતા નથી, પ્રિય વચન જ કહે છે.

ઉત્તમ પુરુષ ઉદ્ધતાઈ ભરેલાં વસ્ત્ર, આભૂષણ પહેરતા નથી; ઉદ્ધતપણાનું, પરના અપમાનના કારણ લેવડ-દેવડ વિવાહાદિ વ્યવહાર કાર્ય કરતા નથી; ઉદ્ધત થઈ અભિમાનથી ચાલવું, બેસવું, ઝુકવું, બોલવું દૂરથી જ છોડી દે છે, તેમને લોકમાં પૂજ્ય માર્દવ ગુણ હોય છે. ધન પામવું, રૂપ પામવું, જ્ઞાન પામવું, વિદ્યા-કળા-ચતુરાઈ પામવી, ઐશ્વર્ય પામવું, બળ પામવું, જ્ઞાતિ કુળાદિ ઉત્તમ ગુણ, જગત માન્યતા ઈત્યાદિ પામવાં તેમનાં જ સફળ છે જે ઉદ્ધતા રહિત, અભિમાન રહિત, નમ્રતા સહિત, વિનય સહિત પ્રવર્તે છે. જેઓ પોતાના મનમાં પોતાને બધાથી નાના માનતા થકા કર્મને પરવશ જાણે છે તેઓ ગર્વ કેમ કરી શકે ? કરતા નથી. હે ભવ્ય જનો ! આ માર્દવ અંગને સમ્યગ્દર્શનનું અંગ જાણી ચિત્તમાં ધ્યાન કરો, સ્તવન કરો. આ રીતે માર્દવ ધર્મનું વર્ણન કર્યું.

(૩) ઉત્તમ આર્જવ ધર્મ

હવે ઉત્તમ આર્જવ ધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરીએ છીએ. ધર્મનું શ્રેષ્ઠ લક્ષણ આર્જવ છે. આર્જવનો અર્થ સરળતા છે. **મન-વચન-કાયાની કુટિલતાનો અભાવ તે આર્જવ છે.** આર્જવ ધર્મ પાપનું ખંડન કરવાવાળો છે તથા સુખ ઉત્પન્ન કરવાવાળો છે. માટે કુટિલતા છોડી કર્મનો ક્ષય કરવાવાળો આર્જવ ધર્મ ધારણ કરો. કુટિલતા અશુભ કર્મનો બંધ કરવાવાળી છે, જગતમાં અતિનિંદ્ય છે. આત્માનું હિત

ઈચ્છવાવાળાઓએ આર્જવ ધર્મનું અવલંબન લેવું યોગ્ય છે. જેવો મનમાં વિચાર કરીએ તેવો જ શબ્દો દ્વારા બીજને કહેવો તથા તેવું જ બાહ્યમાં શરીર દ્વારા પ્રવર્તન કરવું તેને સુખનો સંચય કરવાવાળો આર્જવ ધર્મ કહે છે.

માયાચારરૂપ શલ્ય મનમાંથી કાઢી ઉજ્જવળ પવિત્ર આર્જવ ધર્મનો વિચાર કરો. માયાચારીનાં વ્રત, તપ, સંચય બધું નિરર્થક છે. આર્જવ ધર્મ નિર્વાણના માર્ગનો સહાયક છે. જ્યાં કુટિલ વચન ન બોલાય ત્યાં આર્જવ ધર્મ હોય છે. આ આર્જવ ધર્મ સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું અખંડ સ્વરૂપ છે તથા અતિન્દ્રિય સુખનો ભંડાર છે. આર્જવ ધર્મના પ્રભાવથી અતિન્દ્રિય અવિનાશી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારરૂપ સમુદ્રથી તરવા માટે જહાજરૂપ આર્જવ ધર્મ જ છે.

જે સમયે માયાચાર પકડાઈ જાય છે ત્યારે પ્રીતિ ભંગ થઈ જાય છે, જેમ કાંજ નાખવાથી દૂધ ફાટી જાય છે. માયાચારી પોતાનું કપટ ઘણું છુપાવે છે પણ તે પ્રગટ થયા વિના રહેતું નથી. બીજ જીવોની ચાડી ખાવી કે દોષ બતાવવા, તે સ્વયં જ પ્રગટ થઈ જાય છે. માયાચાર કરવો (એ) તો વિશ્વાસઘાત છે, ધર્મ બગાડવો તે છે. માયાચારીના સર્વે હિતેચ્છુ કંઈ કર્યા વિના જ વેરી થઈ જાય છે.

જેઓ વ્રતી હોય, ત્યાગી હોય, તપસ્વી હોય, પણ જેમનું કપટ એક વાર પણ પ્રગટ થઈ જાય તો સૌ તેમને અધર્મી માની કોઈ પણ તેમનો વિશ્વાસ કરતું નથી. કપટીનો તો માતા પણ વિશ્વાસ કરતી નથી. કપટી તો મિત્ર દ્રોહી, સ્વામી દ્રોહી, કૃતદ્વની છે, તથા આ જિનેન્દ્રનો ધર્મ તો છળ, કપટ રહિત છે. જેમ વાંકા મ્યાનમાં સીધી તલવાર પ્રવેશી શકતી નથી તેમ કપટથી વક્ર પરિણામીના હૃદયમાં જિનેન્દ્રનો આર્જવરૂપ સરળ ધર્મ પ્રવેશ કરતો નથી.

કપટીના બંને લોક નાશ પામે છે. જો યશ ઈચ્છો છો, ધર્મ ઈચ્છો છો, પ્રતીતિ (વિશ્વાસ) ઈચ્છો છો તો માયાચારનો ત્યાગ કરી આર્જવ ધર્મ ધારણ કરો. કપટ રહિતની વેરી પણ પ્રશંસા કરે છે. કપટ રહિત સરળ ચિત્તવાળાએ કદાચ કોઈ અપરાધ પણ કર્યો હોય તો પણ તે દંડ દેવા યોગ્ય નથી. આર્જવ ધર્મનો ધારી તો પરમાત્માનો અનુભવ કરવાનો સંકલ્પ કરે છે, કષાય જીતવાનો, સંતોષ ધારણ કરવાનો સંકલ્પ કરે છે, જગતના છળોનો દૂરથી જ ત્યાગ કરે છે. આત્માને અસહાય ચૈતન્યમાત્ર જાણે છે.

જે ધન, સંપત્તિ, કુટુંબ આદિ અપનાવે છે તે જ કપટ છળ ઠગાઈ કરે છે. જે આત્માને સંસાર પરિભ્રમણથી છોડાવી પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન અસહાય જાણે છે તે ધન, જીવન માટે કદી કપટ કરતો નથી. માટે જે પોતાના આત્માને પરિભ્રમણથી છોડાવવા ઈચ્છતા હો તો માયાચારનો ત્યાગ કરી આર્જવ ધર્મ ધારણ કરો. આ રીતે આર્જવ ધર્મનું વર્ણન કર્યું.

(૪) ઉત્તમ સત્ય ધર્મ

હવે ઉત્તમ સત્ય ધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરીએ છીએ. જે સત્ય વચન છે તે જ ધર્મ છે. આ સત્ય વચન દયા ધર્મનું મૂળ કારણ છે, અનેક દોષોનું નિવારણ કરવાવાળું છે, આ ભવમાં તથા પરભવમાં સુખ કરવાવાળું છે, બધાને વિશ્વાસ કરવાનું કારણ છે. સઘળા ધર્મોના મધ્યમાં સત્ય વચન મુખ્ય છે. સત્ય છે તે સંસાર સમુદ્રથી પાર ઉતરવામાં જલાજ છે. સમસ્ત વિધાનોમાં સત્ય મહા વિધાન છે. સમસ્ત સુખનું કારણ સત્ય જ છે. સત્યથી જ મનુષ્ય જન્મની શોભા છે. સત્યથી જ સમસ્ત પુણ્ય કર્મ ઉજ્જવળ થાય છે. જેઓ પુણ્યનાં ઉંચાં કાર્ય કરે છે. તેમની ઉજ્જવળતા સત્ય વિના થતી નથી. સત્યથી જ સર્વે ગુણોનો સમૂહ મહિમાને પ્રાપ્ત થાય છે.

સત્યના પ્રભાવથી દેવ પણ સેવા કરે છે. સત્ય સહિત જ અણુવ્રત-મહાવ્રત હોય છે. સત્ય વિના સમસ્ત વ્રત સંયમ નાશ પામે છે. સત્યથી બધી આપત્તિઓનો નાશ થાય છે. માટે જે પણ વચન બોલો તે પોતાના તથા પરના હિતરૂપ કહો, પ્રમાણિક કહો, કોઈને દુઃખ ઉપજાવવાવાળા વચન ન કહો. બીજા જીવોને તકલીફ થાય તેવું સત્ય પણ ન કહો. ગર્વ રહિત થઈ કહો. પરમાત્માનું અસ્તિત્વ બતાવતું વચન કહો. નાસ્તિકોનાં વચન, પાપ-પુણ્યનો અભાવ, સ્વર્ગ-નરકનો અભાવ બતાવતાં વચન ન કહો.

અહીં પરમાગમનો આવો ઉપદેશ જાગુવો - આ જીવ અનંતાનંત કાળ તો નિગોદમાં જ રહ્યો છે. ત્યાં તો વાણીરૂપી વર્ગણા જ ધારણ નથી કરી. પૃથ્વીકાય, જળકાય, અગ્નિકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય એમાં પણ અનંતકાળ રહ્યો, ત્યાં તો જીવહા ઈન્દ્રિય જ ન મળી, બોલવાની શક્તિ જ નથી મળી. જ્યારે વિકલ ચતુષ્કમાં ઉપજ્યો, પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં ઉપજ્યો ત્યાં જીવહા ઈન્દ્રિય મળી તો પણ અક્ષરરૂપ શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરવાની શક્તિ ન મળી.

એક મનુષ્યપણામાં જ વચન બોલવાની શક્તિ પ્રગટ થાય છે. એવી દુર્લભ વચન બોલવાની શક્તિ પામી તેને અસત્ય વચન બોલી બગાડવી, તે (મોટો) મહા અનર્થ છે. મનુષ્ય જીવનનો મહિમા તો એક વચન શક્તિથી જ છે. આંખ, કાન, જીભ, નાક તો ઢોર તિર્યચને પણ હોય છે. ખાવું, પીવું, કામ, ભોગાદિ પુણ્ય-પાપને અનુરૂપ જ્ઞાનવરોને પણ પ્રાપ્ત થાય છે. આભરણ, વસ્ત્રાદિ કૂકર, વાંદરા, ગધેડા, ઘોડા, ઊંટ, બળદ ઇત્યાદિને પણ મળી જાય છે; પણ વચન કહેવાની શક્તિ, સાંભળવાની શક્તિ, જવાબ આપવાની શક્તિ, ભણવા-ભણાવવાનું કારણ વચન (વાણી) તો મનુષ્ય જન્મમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. જેણે મનુષ્ય જન્મ પામી વાણી બગાડી તેણે સમસ્ત જન્મ બગાડ્યો. મનુષ્ય જન્મમાં પણ લેવું-દેવું, કહેવું-સાંભળવું, ધીરજ-પ્રતીતિ, ધર્મ-કર્મ, પ્રીતિ-વેર ઇત્યાદિ જેટલાં પણ પ્રવૃત્તિરૂપ તથા નિવૃત્તિરૂપ કાર્ય છે તે બધાં વચનને આધીન છે. જેણે વાણીને જ દુષિત કરી તેણે સમસ્ત મનુષ્ય જન્મનો વ્યવહાર બગાડી દુષિત કર્યો. માટે પ્રાણ જાય તો પણ પોતાની વાણીને દુષિત ન કરો.

પરમાગમમાં કહેલા ચાર પ્રકારના અસત્ય વચનનો ત્યાગ કરો.

કરાણાનુયોગનું કથન - (૧) વિદ્યમાન અર્થનો નિષેધ કરવો તે પ્રથમ અસત્ય વચન છે. જેમકે - કર્મભૂમિના મનુષ્ય તિર્યચનું અકાળ મૃત્યુ થતું નથી - એવું વચન અસત્ય છે. દેવ, નારકી તથા ભોગભૂમિના મનુષ્ય તથા તિર્યચનું તો આયુકર્મની સ્થિતિ પૂર્ણ થયે જ મરણ થાય છે, વચ્ચે આયુષ્ય છેદી શકાતું નથી, જેટલી સ્થિતિ બાંધી હતી તેટલી ભોગવીને જ મરણ કરે છે.

કર્મભૂમિના મનુષ્ય-તિર્યચોના આયુષ્યનો નાશ ઝેર પીવાથી, પીટવાથી, મારવાથી, છેદવાથી, અંધનાદિની વેદનાથી, રોગની તીવ્ર વેદનાથી, શરીરમાંથી લોહી વહી જવાથી, તથા દુષ્ટ મનુષ્ય, દુષ્ટ તિર્યચ, ભયંકર દેવો દ્વારા ઉપજાવેલા ભયથી, વજ્રપાતાદિના સ્વયંક-પરચક્રાદિના ભયથી, શસ્ત્રના ઘાતથી, પર્વત આદિના પડવાથી, અગ્નિ, પવન, જળ સંકટ વિસંવાદાદિથી ઉત્પન્ન કલેશથી, શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસનું ધૂમાડા વિગેરેથી રોકાઈ જવાથી, આહાર-પાન આદિનો નિરોધ થવાથી આયુનો નાશ થાય છે. આયુષ્યની લાંબી દીર્ઘ દેખાવાવાળી સ્થિતિ પણ વિષભક્ષણ, રક્તક્ષય, ભય,

શસ્ત્રઘાત, સંકલેશ, શ્વાસોચ્છ્વાસ નિરોધ, અન્ન-પાનના અભાવ આદિથી તત્કાળ જ નાશ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન:- કેટલાક લોકો કહે છે કે આયુષ્ય પૂરૂ થયા સિવાય મરણ થતું નથી?

ઉત્તર:- જો બાહ્ય નિમિત્તથી આયુષ્ય છેદાતું ન હોય તો વિષ ભક્ષણ (કરવામાં) કોણ પાછું પડત ? ઝેર ખાવાવાળાને ઔષધિ કેમ આપત ? શસ્ત્રઘાત કરવાવાળાથી ડરીને કેમ ભાગત ? સાપ, સિંહ, વાઘ, હાથી, દુષ્ટ મનુષ્ય, દુષ્ટ તિર્યચોને દૂરથી જ કેમ છોડત ? નદી, સમુદ્ર, કૂવા, વાવડીમાં, અગ્નિની જ્વાળામાં પડવાથી કોણ ડરત ? રોગનો ઈલાજ કેમ કરત ? અધિક કહેવાથી શું ? જો આયુઘાત થવાનું બહિરંગ કારણ મળી જાય છે તો જેના આયુષ્યનો ઘાત થવાનો જ છે, તેના આયુષ્યનો ઘાત થઈ જ જાય છે, એ નિશ્ચય છે.

આયુકર્મની જેમ જ અન્ય કર્મ પણ બહિરંગ કારણ મળવાથી ઉદયમાં આવી જ જાય છે. બધા જીવોના પાપકર્મ-પુણ્યકર્મ સત્તામાં વિદ્યમાન છે, બાહ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવાદિ પરિપૂર્ણ સામગ્રી મળવાથી પોતાનો રસ આપે જ છે; જો બાહ્ય નિમિત્ત મળતું નથી તો ઉદયમાં આવતાં નથી, રસ આપ્યા વિના જ નિર્જરી જાય છે.

કરુણાનુયોગનું કથન (૨) અસદ્ભૂતને (અવિદ્યમાન અર્થને) પ્રગટ કરવો તે બીજું અસત્ય વચન છે. જેમકે - દેવોનું અકાળ મૃત્યુ કહેવું, દેવોને ભોજન ગ્રહણ કરવાવાળા કહેવા, દેવોને માંસભક્ષી કહેવા, માનવ સ્ત્રીને દેવ સાથે કામ સેવન તથા દેવાંગનાને મનુષ્ય સાથે કામ સેવનાદિ કહેવું, તે બીજું અસત્ય વચન છે.

દ્રવ્યાનુયોગનું કથન (૩) વસ્તુ સ્વરૂપને અન્ય વિપરીત સ્વરૂપ કહેવું તે ત્રીજું અસત્ય વચન છે.

ચરુણાનુયોગનું કથન - (૪) ગર્હિત વચન કહેવું તે ચોથું અસત્ય વચન છે. ગર્હિત વચનના ત્રણ ભેદ છે (૧) ગર્હિત (૨) સાવધ, (૩) અપ્રિય.

(૧) ગર્હિત વચન ત્યાગ :- પૈશૂન્ય, હાસ્ય, કર્કશ, અસમંજસ, પ્રલપિત ઈત્યાદિ અન્ય બીજાં પણ આગમ વિરુદ્ધ વચન કહેવાં તે ગર્હિત વચન છે. બીજાના વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન દોષોને પીઠ પાછળ કહેવા, જે વચનથી બીજાના ધનનો નાશ, આજીવિકાનો નાશ, પ્રાણોનો નાશ થઈ જાય, જગતમાં નિંદા થઈ જાય, અપવાદ થઈ

જ્ઞય, એવા વચન કહેવા તે **પૈશૂન્ય** નામનું ગર્હિત વચન છે. **હાસ્ય**, લીલા, ભંડ વચન, સાંભળવાવાળાઓને અશુભ રાગ ઉપજાવે તેવાં વચન કહેવાં તે **હાસ્ય** નામનું ગર્હિત વચન છે. બીજાને કહેવું કે તું ઢાંઢો છે, ગધેડો છે, મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની કે મૂઢ છે ઈત્યાદિ વચન **કર્કશ** નામનાં ગર્હિત વચન છે. દેશકાળને અયોગ્ય વચન કહેવાં જેનાથી સ્વયંને તથા બીજાને મહા સંતાપ ઉપજે તે **અસમંજસ** નામનાં ગર્હિત વચન છે. પ્રયોજન રહિત ગમે તેમ બકવાસ કરવો તે **પ્રલપિત** નામનું ગર્હિત વચન છે.

(૨) **સાવધ વચન ત્યાગ:-** જે વચનથી પ્રાણીઓનો ઘાત થઈ જાય, દેશમાં ઉપદ્રવ થઈ જાય, દેશ લૂંટાઈ જાય, દેશના સ્વામીઓમાં મહા વેર થઈ જાય, ગામમાં આગ લાગી જાય, ઘર બળી જાય, વનમાં આગ લાગી જાય, કલહ-વિસંવાદ-યુદ્ધ થવા લાગે, દુઃખથી કોઈ મરી જાય, વેર બાંધી લે, છ કાયના જીવોનો ઘાત પ્રારંભ થઈ જાય, મહા હિંસામાં પ્રવૃત્તિ થવા લાગે તે સાવધ વચન છે; બીજાને ચોર કહેવો, વ્યભિચારી કહેવો તે બધા સાવધ વચન દુર્ગતિનાં કારણ છે, માટે ત્યાગવા યોગ્ય છે.

(૩) **અપ્રિય વચન ત્યાગ :-** ત્યાગવા યોગ્ય અપ્રિય વચન પ્રાણ જાય તો પણ કહેવાં જોઈએ નહિ. અપ્રિય વચનના દસ ભેદ આ રીતે જાણવા - કર્કશા, કટુકા, પડ્ધા, નિષ્ઠુરા, પરકોપની મધ્યકૃષા, અભિમાની, અનયંકરી, છેદંકરી, ભૂતવધકરી. આ મહા પાપરૂપ મહા નિંદા દસ ભાષા બોલવાનો સત્યવાદી ત્યાગ કરે છે.

તું મૂર્ખ છે, બળદ છે, ઢોર છે, રે મૂર્ખ, તું શું સમજે ? વિગેરે **કર્કશા** ભાષા છે. તું કુજ્ઞતિનો છે, નીચ જ્ઞતિનો છે, અધર્મી છે, મહાપાપી છે, તુ સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી, તારું મોઢું જેવાથી ઘણો અનર્થ થાય છે, ઈત્યાદિ ઉદ્વેગ કરવાવાળી **કટુકા** ભાષા છે. તું આચાર ભ્રષ્ટ છે, ભ્રષ્ટાચારી છે, ઈત્યાદિ મર્મ છેદવાવાળી **પડ્ધા** ભાષા છે. હું તને મારી નાખીશ, તારું નાક કાપીશ, તને ગરમ લોઢું ચાંપીશ, તારું મસ્તક કાપી નાખીશ, તને ખાઈ જઈશ ઈત્યાદિ **નિષ્ઠુરા** ભાષા છે. રે નિર્લજ, વર્ણશંકર, તારાં જ્ઞતિ કુળ આચારનું ઠેકાણું નથી, તારું શું તપ છે, તું કુશીલ છે, તું હસવા લાયક છે, તું મહાનિંદા છે, તું અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરવાવાળો છે, તારું નામ લેવાથી કુળ લજ્જિત થાય છે ઈત્યાદિ **પરકોપની** ભાષા છે.

જે વચન સાંભળવાથી જ હાડકાંની તાકાત નષ્ટ થઈ જાય છે, સામર્થ્ય નષ્ટ થઈ જાય છે તે **મધ્યકૃષા** ભાષા છે. લોકોમાં પોતાના ગુણ પ્રગટ કરવા, બીજાના દોષ

કહેવા, પોતાના કુળ જ્ઞતિરૂપ બળ વિજ્ઞાનાદિનું મદ સહિત વચન બોલવું તે અભિમાનની ભાષા છે. શીલનું ખંડન કરવાવાળી તથા વિદ્વેષ કરવાવાળી અનયંકરી ભાષા છે વીર્ય, શીલ, ગુણાદિને નિર્મૂળ કરવાવાળી, અસત્ય દોષ પ્રગટ કરવાવાળી, જગતમાં જૂઠો કલંક પ્રગટ કરવાવાળી છેદંકરી ભાષા છે. જે વચનથી અશુભ વેદના પ્રગટ થઈ જાય, એવી પ્રાણોનો ઘાત કરવાવાળી ભૂતવધકરી ભાષા છે. આ દસ પ્રકારનાં નિંદા અપ્રિય વચન ત્યાગવા યોગ્ય છે.

સ્ત્રીઓના હાવભાવ, વિલાસ, વિભ્રમ, ક્રીડા, વ્યભિચારાદિની કથા, કામને જગાડનારી, બ્રહ્મચર્યનો નાશ કરવાવાળી સ્ત્રીઓની કથા, ભોજન-પાનમાં રાગ કરાવવાવાળી ભોજનની કથા; રૌદ્રભાવ કરાવવાવાળી રાજકથા, ચોરોની કથા, મિથ્યાદષ્ટિ કુલિંગીઓની કથા; ધન ઉપાર્જન કરવાની કથા, વેરી દુષ્ટોનો તિરસ્કાર કરવાની કથા તથા હિંસાને પુષ્ટ કરવાવાળી વેદ, સ્મૃતિ, પુરાણ આદિ કુશાસ્ત્રોની કથા કહેવા યોગ્ય નથી, સાંભળવા યોગ્ય નથી. પાપના આસ્રવનું કારણ હોવાથી વિકથારૂપ અપ્રિય ભાષા ત્યાગવા યોગ્ય છે.

હે જ્ઞાની જનો ! ચાર પ્રકારની અસત્ય વચનરૂપ નિંદા ભાષા મજ્જકમાં, ક્રોધમાં, મદથી, છળથી, લોભથી, ભયથી, દ્વેષથી કદી પણ ન બોલો. પોતાના તથા પરના હિતરૂપ વચન જ બોલો. આ જીવને જેવું સુખ હિતરૂપ અર્થ સહિત મિષ્ટ વચન કરે છે, નિરાકુળ કરે છે, આતાપ હરે છે, તેવું સુખકારી આતાપ હરવાવાળો, ચંદ્રમા, ચંદ્રકાંતમણિ, જળ, ચંદન, મોતી આદિ કોઈ પદાર્થ નથી.

જ્યાં આપણા બોલવાથી ધર્મની રક્ષા થતી હોય, પ્રાણીઓ પર ઉપકાર થતો હોય ત્યાં પૂછ્યા વિના જ બોલવું, તથા જ્યાં આપણું કે અન્યનું હિત ન હોય ત્યાં મૌન રાખવું (એ) જ યોગ્ય છે. સત્ય બોલવાથી સમસ્ત વિદ્યા સિદ્ધ થાય છે. જ્યાં વિદ્યા દેવાવાળો સત્યવાદી હોય તથા શીખવાવાળો પણ સત્યવાદી હોય તેને સમસ્ત વિદ્યા સિદ્ધ થાય છે, કર્મની નિર્જરા થાય છે. સત્યના પ્રભાવથી અગ્નિ, જળ, વિષ, સિંહ, સાપ, દુષ્ટ દેવ મનુષ્યાદિ બાધા પહોંચાડી શકતા નથી.

સત્યના પ્રભાવથી દેવતા વશમાં થઈ જાય છે, પ્રીતિ-અપ્રીતિ દટ થાય છે. સત્યવાદી માતા સમાન વિશ્વસનીય છે, ગુરૂની જેમ પૂજ્ય હોય છે, મિત્ર સમાન પ્રિય હોય છે, ઉજ્જવળ યશને પ્રાપ્ત થાય છે. તપ-સંયમ આદિ બધું સત્ય વચનથી શોભે

છે. જેમ ઝેર ભળી જવાથી મિષ્ટ ભોજનનો નાશ થાય છે, અન્યાયથી ધર્મ તથા યશનો નાશ થાય છે, તે જ રીતે અસત્ય વચનથી અહિંસા આદિ બધા ગુણોનો નાશ થઈ જાય છે.

અસત્ય વચનથી અપ્રતીતિ, અકીર્તિ, અપવાદ, સ્વયંને તથા અન્યને સંકલેશ, અરતિ, કલહ, વેર, ભય, શોક, વધ, અંધન, મરણ, જિહ્વાછેદ, સર્વસ્વ હરણ, જેલમાં પ્રવેશ, દુર્ધ્યાન, અપમૃત્યુ, વ્રત, તપ, શીલ, સંયમનો નાશ, નરકાદિ દુર્ગતિમાં ગમન, ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ, પરમાગમથી પરાન્મુખતા, ધોર પાપનો આસ્રવ ઈત્યાદિ હનરો દોષ પ્રગટ થાય છે. એટલા માટે હે જ્ઞાની જન હો ! લોકમાં પ્રિય, હિત, મધુર વચન ઘણાં ભર્યાં પડ્યાં છે, સુંદર શબ્દોની કમી નથી, પછી નિંદા અસત્ય વચન કેમ બોલો છો ?

રે, તું ઈત્યાદિ નીચ પુરૂષો બોલે તેવાં વચન પ્રાણ જાય તો પણ ન બોલો. અધમપણું અને ઉત્તમપણું તો વચનોથી જ જાણવામાં આવે છે. નીચ (લોકો)ના બોલવાનાં નિંદા વચન છોડી પ્રિય, હિત, મધુર, પથ્ય, ધર્મ સહિત વચન કહો. જેઓ બીજાઓને દુઃખ દેવાવાળાં વચન કહે છે તથા જૂઠો આરોપ લગાવે છે તેમની બુદ્ધિ અહીં જ પાપથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, જીભ ગળી જાય છે, આંધળા થઈ જાય છે, પગ તૂટી જાય છે, દુર્ધ્યાનથી મરી નરક-તિર્યચ આદિ કુગતિના પાત્ર થાય છે. સત્યના પ્રભાવથી અહીં ઉજ્જવળ યશ, વચનની સિદ્ધિ, દ્વાદશાંગાદિ શ્રુતનું જ્ઞાન પામી, પછી ઈદ્રાદિ મહદ્ધિક દેવ થઈ, તીર્થંકર આદિ ઉત્તમ પદ પામી નિર્વાણ પામે છે. માટે ઉત્તમ સત્ય ધર્મને જ ધારણ કરો. આ રીતે સત્ય ધર્મનું વર્ણન કર્યું.

(૫) ઉત્તમ શૌચ ધર્મ

હવે ઉત્તમ શૌચધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. શૌચનો અર્થ પવિત્રતા ઉજ્જવળતા છે. બહિરાત્મા તો દેહની ઉજ્જવળતા, સ્નાનાદિ કરવાને શૌચ કહે છે, પરંતુ દેહ તો સપ્ત ધાતુમય, મળ-મૂત્રથી ભરેલો (હોવાથી) જળથી ઘોવાથી શુચિપણાને પ્રાપ્ત થતો નથી. જેમ મળથી બનેલો, મળથી ભરેલો ઘડો પાણીથી ઘોવાથી શુદ્ધ થતો નથી, તે જ રીતે શરીર પણ શુદ્ધ ઉજ્જવળ જળ વડે ઘોવાથી શુદ્ધ થતું નથી. શરીરને શુદ્ધ માનવું વૃથા છે.

શૌચ ધર્મ તો આત્માને ઉજ્જવળ કરવાથી થાય છે. આત્મા લોભથી, હિંસાથી અત્યંત મલિન થઈ રહ્યો છે, માટે આત્મા લોભ-મળનો અભાવ થવાથી શુચિતા થશે. જે પોતાના આત્માને દેહથી ભિન્ન જ્ઞાનોપયોગ, દર્શનોપયોગમય, અખંડ, અવિનાશી, જન્મ-જરા-મરણ રહિત, ત્રણ લોકવર્તી સમસ્ત પદાર્થોનો પ્રકાશ સદાકાળ અનુભવે છે, ધ્યાવે છે, તેને શૌચ ધર્મ હોય છે. મનને માયાચાર, લોભાદિથી રહિત ઉજ્જવળ કરવાથી શૌચ ધર્મ થાય છે. જેનું મન કામ, લોભાદિથી મલિન થઈ રહ્યું છે તેને શૌચ હોય નહિ. મનને માયાચાર, લોભાદિથી રહિત ઉજ્જવળ કરવાથી શૌચ ધર્મ થાય છે. જેનું મન કામ, લોભાદિથી મલિન થઈ રહ્યું છે તેને શૌચ ધર્મ હોતો નથી. ધનની ગૃહ્યતા તથા અતિ લંપટાનો ત્યાગ કરવાથી શૌચ ધર્મ થાય છે.

પરિગ્રહની મમતા છોડી, ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ કરી, તપશ્ચરણના માર્ગે પ્રવર્તન કરવું તે શૌચ ધર્મ છે. બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવું તે શૌચ ધર્મ છે. આઠ મદ્દો રહિત વિનયવાનપણું પણ શૌચ ધર્મ છે. અભિમાની મદ્દ સહિત હોવાથી મહા મલિન છે, તેને શૌચ ધર્મ કેવી રીતે હોય ? વીતરાગ સર્વજ્ઞના પરમાગમનો અનુભવ કરી અંતરંગ મિથ્યાત્વ કષાયાદિ મળનું ધોવું તે શૌચ ધર્મ છે.

ઉત્તમ ગુણોની અનુમોદના કરવાથી શૌચ ધર્મ થાય છે. પરિણામોમાં ઉત્તમ પુરૂષોના ગુણોનું ચિંતવન કરવાથી આત્મા ઉજ્જવળ થાય છે. કષાય મળનો અભાવ કરવાથી ઉત્તમ શૌચ ધર્મ થાય છે. આત્માને પાપથી લિપ્ત થવા ન દેવો તે શૌચ ધર્મ છે.

જે સમભાવ-સંતોષભાવરૂપ જળથી તીવ્ર લોભરૂપ મળના પૂંજને ધોવે છે, ભોજનમાં અતિ લંપટતા રહિત છે, તેને નિર્મળ શૌચ ધર્મ હોય છે. ભોજનનો લંપટી અતિ અધમ છે, અખાધ વસ્તુ પણ ખાઈ લે છે, હીનાચારી હોય છે, લાજ રહેતી નથી. સંસારમાં જિવ્હા ઈન્દ્રિય તથા ઉપસ્થ ઈન્દ્રિયને વશીભૂત જીવ પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી, નરક તિર્યચગતિનાં કારણ મહાનિંદ્ય પરિણામોને પ્રાપ્ત થાય છે.

સંસારમાં પર ધનની ઈચ્છા, પર સ્ત્રીની વાંછા, ભોજનની અતિ લંપટતા જ પરિણામોને મલિન કરવાવાળી છે. તેમની વાંછાથી રહિત થઈ પોતાના આત્માની સંસારમાં પતનથી રક્ષા કરો. આત્માની મલિનતા તો જીવ હિંસાથી તથા પરધન, પરસ્ત્રીની વાંછાથી છે. જેઓ પર સ્ત્રી, પર ધનના ઈચ્છુક તથા જીવ ઘાત કરવાવાળા

છે તેઓ કરોડો તીર્થોમાં સ્નાન કરે, સમસ્ત તીર્થોની વંદના કરે, કરોડોનું દાન કરે, કરોડો વર્ષો સુધી તપ કરે, સમસ્ત શાસ્ત્રોનું પઠન-પાઠન કરે તો પણ તેમને શુચિતા કદી થતી નથી.

અન્યાય, અનીતિ તથા અભક્ષ્ય-ભક્ષાગનું કૃળ :- અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરવાવાળાઓના તથા અન્યાયના વિષય અને ધન ભોગવવાવાળાઓનાં પરિણામ એટલાં મલિન હોય છે કે કરોડો વારનો ધર્મનો ઉપદેશ તથા સમસ્ત સિદ્ધાંત શાસ્ત્રોનો ઉપદેશ ઘણા વર્ષો સુધી સાંભળવા છતાં પણ કદી હૃદયમાં પ્રવેશતો નથી. પ્રત્યક્ષ જ જ્ઞેઈએ છીએ - જેમને પચાસ વર્ષ શાસ્ત્ર સાંભળતાં થઈ ગયાં છે પણ જેમને ધર્મના સ્વરૂપનું જ્ઞાન જ થયું નથી, તે બધું અન્યાયના ધન તથા અભક્ષ્ય ભક્ષાગનું કૃળ છે.

એટલા માટે જો તમારા આત્માની પવિત્રતા ઈચ્છતા હો તો અન્યાયનું ધન ગ્રહણ ન કરો, અભક્ષ્ય ભક્ષણ ન કરો, પર સ્ત્રીની વાંછા ન કરો. શૌચ ધર્મ તો પરમાત્માના ધ્યાનથી થાય છે. અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, બ્રહ્મચર્ય તથા પરિગ્રહના ત્યાગથી શૌચ ધર્મ થાય છે.

જેઓ પાંચ પાપોમાં પ્રવર્તવાવાળા છે તે સદા કાળ મલિન છે. જેઓ પરના ઉપકારનો લોપ કરે છે તે કૃતઘ્ની સદાયે મલિન છે. જેઓ ગુરૂ દ્રોહી, ધર્મ દ્રોહી, સ્વામી દ્રોહી, મિત્ર દ્રોહી, ઉપકારને લોપવાવાળા છે; તેમના પાપનો સંતાનક્રમ, અસંખ્યાત ભવો સુધી કરોડો તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી-દાન કરવાથી દૂર થતો નથી. વિશ્વાસઘાતી સદાયે મલિન છે.

માટે ભગવાનના પરમાગમની આજ્ઞા અનુસાર શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર દ્વારા આત્માને પવિત્ર બનાવો. ક્રોધાદિ કષાયોનો નિગ્રહ કરી ઉત્તમ ક્ષમાદિ ગુણ ધારણ કરી આત્માને ઉજ્જવળ કરો. સમસ્ત વ્યવહાર કપટ રહિત ઉજ્જવળ કરો. પરનો વૈભવ, ઐશ્વર્ય, ઉજ્જવળ યશ, ઉત્તમ વિદ્યા આદિ પ્રભાવ જ્ઞેઈ ઈર્ષા ભાવરૂપ મલિનતા છોડી શૌચ ધર્મ અંગીકાર કરો. બીજાઓના પુણ્યનો ઉદય જ્ઞેઈ દુઃખી ન થાઓ. આ મનુષ્ય પર્યાયને તથા ઈન્દ્રિય, જ્ઞાન, બળ, આયુષ્ય, સંપદાદિને અનિત્ય, ક્ષણભંગુર જાણી, એકાગ્ર ચિત્તથી પોતાના સ્વરૂપમાં દષ્ટિ રાખી, અશુભ ભાવોનો અભાવ કરી આત્માને પવિત્ર કરો. શૌચ જ મોક્ષનો માર્ગ છે, શૌચ જ મોક્ષનો દાતા છે. આ રીતે શૌચ ધર્મનું વર્ણન કર્યું.

(૬) ઉત્તમ સંયમ ધર્મ

હવે ઉત્તમ સંયમ ધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. સંયમનું લક્ષણ આ રીતે જાણવું - અહિંસા અર્થાત્ હિંસાનો ત્યાગ કરી દયારૂપ રહેવું, હિત મિત પ્રિય સત્ય વચન બોલવા, પરના ધનમાં વાંછાનો અભાવ કરવો, કુશીલ છોડવું, પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો, એ પાંચ વ્રત છે. પાંચ પાપોનો એકદેશ ત્યાગ કરવો તે આગુવ્રત છે, સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવો તે મહાવ્રત છે. આ પાંચ વ્રતોને દઢ ધારણ કરવા, પાંચ સમિતિ પાળવી. તેમાં ગમનની શુદ્ધતા ઈર્ષ્યા સમિતિ છે, વચનની શુદ્ધતા ભાષા સમિતિ છે, નિર્દોષ શુદ્ધ ભોજન કરવું એષાગા સમિતિ છે, શરીર તથા ઉપકરણોને આંખોથી જોઈ તપાસી ઉઠાવવાં-રાખવાં તે આદાન નિક્ષેપાગ સમિતિ છે, મળ, મૂત્ર કફાદિ મળોને એવા સ્થાને ફેંકવા-ત્યાગવા જ્યાં અન્ય જીવોને ગ્લાનિ, દુઃખ, બાધાદિ ન ઉપજે તે પ્રતિષ્ઠાપન સમિતિ છે.

આ પાંચ સમિતિઓ પાળવી, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ - એ ચાર કષાયોનો નિગ્રહ કરવો, મન-વચન-કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિ - એ ત્રણ દંડ છે, એ દંડોનો ત્યાગ કરવો, તથા વિષયોમાં દોડવાવાળી પાંચ ઈન્દ્રિયોને વશ કરવી-જીતવી તે સંયમ છે.

પાંચ વ્રતોનું ધારણ, પાંચ સમિતિઓનું પાલન, ચાર કષાયોનો નિગ્રહ, ત્રણ દંડોનો ત્યાગ, પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિજયને પરમાગમમાં સંયમ કહ્યો છે. તે સંયમ પ્રાપ્ત કરવો ઘણો દુર્લભ છે. જેમને પૂર્વે બાંધેલા અશુભ કર્મોનો અત્યંત મંદ ઉદય હોવાથી મનુષ્ય જન્મ, ઉત્તમ દેશ, ઉત્તમ કુળ, ઉત્તમ જાતિ, ઈન્દ્રિયોની પરિપૂર્ણતા, નિરોગતા, કષાયોની મંદતા, ઉત્તમ સંગતિ, જિનેન્દ્રના આગમનું સેવન, સાચા ગુરૂઓનો સંયોગ, સમ્યગ્દર્શન આદિ અનેક દુર્લભ સામગ્રીનો સંયોગ થયો છે (એવા) સંસાર, દેહ, ભોગોથી અતિ વિરક્તતાના ધારી મનુષ્યોને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ક્ષયોપશમથી દેશ સંયમ થાય છે, તથા અપ્રત્યાખ્યાન ને પ્રત્યાખ્યાન બંને કષાયોના ક્ષયોપશમથી સકળ સંયમ થાય છે. સંયમ પ્રાપ્ત કરવો મહા દુર્લભ છે.

નરકગતિમાં, તિર્યચગતિમાં, તથા દેવગતિમાં તો સંયમ હોતો જ નથી. કોઈ તિર્યચને પોતાની પર્યાયની યોગ્યતા અનુસાર ક્યારેક દેશવ્રત હોય છે. મનુષ્ય પર્યાયમાં પણ નીચ કુળાદિમાં, અધમ દેશોમાં, ઈન્દ્રિયોથી પીડિત, અજ્ઞાની, રોગી, દરિદ્રી, અન્યાયમાર્ગી, વિષયાનુરાગી, તીવ્રકષાયી, નિંદકર્મી, મિથ્યાદષ્ટિઓને કદી સંયમ હોતો

નથી. માટે સંયમ પ્રાપ્ત કરવો અતિ દુર્લભ છે. એવા દુર્લભ સંયમને પામીને પણ કોઈ મૂઢબુદ્ધિ જે વિષયોનો લોલુપી થઈ છોડી દે છે, કોઈ રીતે નષ્ટ કરી દે છે તો તે અનંતકાળ સુધી જન્મ મરણ કરતો થકો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

જે સંયમને પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેને છોડી દે છે, બગાડી નાખે છે, તેને અનંતકાળ સુધી નિગોદમાં પરિભ્રમણ, ત્રસ-સ્થાવરોમાં ભ્રમણ કરવું પડે છે, સુગતિ મળતી નથી. સંયમ પ્રાપ્ત કરી તેને બગાડવા સમાન મહા અનર્થ બીજો નથી. વિષયોનો લોભી થઈ જે સંયમને બગાડે છે તે એક કોડીમાં ચિંતામણિ રત્ન વેચવાવાળા તથા બળતાણ માટે કલ્પવૃક્ષને કાપવાવાળા સમાન છે.

વિષયોનું સુખ તો સુખ જ નથી, તે તો સુખાભાસ છે, ક્ષણભંગુર છે, નરકોના ઘોર દુઃખોની પ્રાપ્તિનું કારણ છે; કિંપાક ફળની જેમ જીભને સ્પર્શ માત્ર મીઠો લાગે છે પછી ઘોર દુઃખ, મહા દાહ, સંતાપ આપી મરણ કરાવે છે; તે જ રીતે ભોગ પણ કિંચિત્કાળ માત્ર માટે અજ્ઞાની જીવોને ભ્રમથી સુખ જેવા લાગે છે, પછી તો અનંત કાળ સુધી અનંત ભવોમાં ઘોર દુઃખ જ ભોગવવા પડે છે. માટે સંયમની પરમ રક્ષા કરો.

પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોના ભોગ છોડવાથી સંયમ થાય છે, કષાયોનો નાશ કરવાથી સંયમ થાય છે, દુર્ધર તપ ધારણ કરવાથી સંયમ થાય છે, રસોનો ત્યાગ કરવાથી સંયમ થાય છે, મનના વિકલ્પની જાળ ફેલાતી રોકવાથી સંયમ થાય છે, મનમાં પરિગ્રહની લાલસાનો ત્યાગ કરવાથી સંયમ થાય છે, મહાન કાય કલેશો સહેવાથી સંયમ થાય છે, ઉપવાસાદિ અનશન તપ કરવાથી સંયમ થાય છે. ત્રસ સ્થાવર જીવોની રક્ષા કરવી એ જ સંયમ છે.

મનના વિકલ્પોને રોકવાથી તથા પ્રમાદથી થવાવાળી વચનોની પ્રવૃત્તિને રોકવાથી સંયમ થાય છે, શરીરના અંગ-ઉપાંગોના પ્રમાદી પ્રવર્તનને રોકવાથી સંયમ થાય છે, ઘણું ગમન રોકવાથી સંયમ થાય છે, દયારૂપ પરિણામો દ્વારા સંયમ થાય છે, પરમાર્થનો વિચાર કરવાથી તથા પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાથી સંયમ થાય છે.

સંયમથી જ સમ્યગ્દર્શન પુષ્ટ થાય છે. સંયમ જ મોક્ષનો માર્ગ છે. સંયમ વિના મનુષ્યભવ શૂન્ય છે, ગુણ રહિત છે. સંયમ વિના જ આ જીવ દુર્ગતિઓમાં

ગયો છે. સંયમ વિના દેહનું ધારણ કરવું, બુદ્ધિનું મળવું, જ્ઞાનની આરાધના કરવી, બધું વ્યર્થ છે. સંયમ વિના દીક્ષા ધારણા, વ્રત ધારણા, મૂંડ મૂડાવવું, નગ્ન રહેવું, વેષ ધારવો- એ બધું વૃથા છે.

સંયમ બે પ્રકારનો છે - ઈન્દ્રિય સંયમ તથા પ્રાણ સંયમ. જેની ઈન્દ્રિયો વિષયોથી ન રોકાઈ, છ કાયના જીવોની વિરાધના ન ટળી તેનાં બાહ્ય પરીષદ સહેવા, તપશ્ચરણ કરવા, દીક્ષા લેવી વૃથા છે. સંસારમાં દુઃખી જીવોનું સંયમ વિના કોઈ બીજું શરણ નથી. જ્ઞાનીજન તો એવી ભાવના ભાવે છે કે - સંયમ વિના અમારા મનુષ્ય ભવની એક ઘડી પણ વ્યતીત ન હો, સંયમ વિના આયુષ્ય નિષ્ફળ છે. સંયમ જ આ ભવમાં તથા પરભવમાં શરણ છે, દુર્ગતિરૂપ સરોવરને સૂકાવા માટે સૂર્ય સમાન છે. સંયમથી જ સંસારરૂપ વિષમ વેરીનો નાશ થાય છે. સંસાર પરિભ્રમણનો નાશ સંયમ વિના થતો નથી, એવો નિયમ છે. જે અંતરંગમાં આત્માને કષાયોથી મલિન થવા દેતો નથી તથા બાહ્યમાં યત્નાચારી થઈ પ્રમાદ રહિત પ્રવર્તન કરે છે તેને સંયમ હોય છે. આ રીતે સંયમ ધર્મનું વર્ણન કર્યું.

(૭) ઉત્તમ તપ ધર્મ

હવે ઉત્તમ તપ ધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. ઈચ્છાનો નિરોધ કરવો તે તપ છે. તપ ચાર આરાધનાઓમાં પ્રધાન છે. જેમ સોનાને તપાવવાથી - સોળ વાર પૂર્ણ રીતે તાપ આપવાથી તે સમસ્ત મેલ છોડી શુદ્ધ થઈ જાય છે, તે જ રીતે આત્મા પણ બાર પ્રકારના તપોના પ્રભાવથી કર્મમળ રહિત થઈ શુદ્ધ થઈ જાય છે.

અજ્ઞાની મિથ્યાદષ્ટિ તો શરીરને પંચાગ્નિ દ્વારા તપાવવાને, તથા અનેક પ્રકારના કાયકલેશ સહેવાને તપ કહે છે પણ તે તપ નથી. શરીરને જલાવવાથી, સૂકાવીને કૃષ કરવાથી શું થાય છે? મિથ્યાદષ્ટિ જ્ઞાનપૂર્વક આત્માને કર્મોના બંધનથી છોડાવવાનું જાગૃતો નથી. આત્મા કર્મકલંક રહિત તો ભેદ-વિજ્ઞાનપૂર્વક પોતાના આત્માના સ્વભાવને તથા રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ ભાવકર્મરૂપ મેલને ભિન્ન ભિન્ન જાણી જે રીતે રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ મળ ભિન્ન થઈ જાય તથા શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનમય આત્મા ભિન્ન થઈ જાય, તે તપ છે.

માટે કહ્યું છે - મનુષ્યભવ પામીને જો સ્વ-પર તત્ત્વનું જ્ઞાન કરવું છે તો

મન અને પાંચેય ઈન્દ્રિયોને રોકીને, વિષયોથી વિરક્ત થઈ, બધા પરિગ્રહોને રોકીને, બંધ કરવાવાળી રાગ-દ્વેષમયી પ્રવૃત્તિ છોડી, પાપના આલંબનથી છૂટવા માટે, મમતા નષ્ટ કરવા માટે વનમાં જઈ તપ કરવું જોઈએ. એવું તપ ધન્ય પુરૂષો દ્વારા જ થાય છે.

સંસારી જીવને મમતારૂપ મહા ફાંસી છે. તે મમતારૂપ જાળમાં ફસાયેલો, ઘોર કર્મ કરતો થકો, મહા પાપનો બંધ કરી રોગાદિની તીવ્ર વેદનાથી તથા સ્ત્રી-પુત્રાદિ, સમસ્ત કુટુંબ તથા પરિગ્રહના વિયોગાદિથી ઉત્પન્ન તીવ્ર આર્તધ્યાનથી મરણ કરી દુર્ગતિઓના ઘોર દુઃખો ભોગવે છે.

તપોવન પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છે. તપ તો કોઈ મહા ભાગ્યવાન પુરૂષ પાપોથી વિરક્ત થઈ, સમસ્ત સ્ત્રી-કુટુંબ-પુત્ર-ધનાદિ પરિગ્રહથી મમત્વ છોડી, પરમ ધર્મના ધારક વીતરાગ નિર્ગ્રંથ ગુરૂઓના ચરણોના શરણમાં પામે છે. ગુરૂઓને પામી જેના અશુભ કર્મોનો ઉદ્ધય અતિ મંદ થઈ ગયો હોય, સમ્યક્ત્વરૂપ સૂર્યનો ઉદ્ધય પ્રગટ થયો હોય, સંસાર-વિષય-ભોગોથી વિરક્તતા ઉપજી હોય તે જ તપ-સંયમ ગ્રહણ કરે છે.

આવું દુર્ધર તપ ધારણ કરીને પણ જો કોઈ પાપી વિષયોની ઈચ્છાથી બગાડે છે, તેને અનંતાનંત કાળ સુધી ફરીથી તપ પ્રાપ્ત થતું નથી. માટે મનુષ્યભવ પામી, તત્ત્વોનું સ્વરૂપ જાણી, મન સહિત પાંચ ઈન્દ્રિયોને રોકી, વૈરાગ્યરૂપ થઈ, સમસ્ત પરિગ્રહ છોડી, વનમાં એકાકી ધ્યાનમાં લીન થઈ બેસવું તે તપ છે.

પરિગ્રહમાં મમતા નષ્ટ થઈ વાંછા રહિત થઈ જવું, તથા પ્રચંડ કામનું ખંડન કરવું તે મોટું તપ છે. નગ્ન દ્વિગંબરરૂપ ધારણ કરી ઠંડીની, ગરમીની, પવનની, વરસાદની, ડાંસ, મચ્છર, માખી, મધમાખી, સાપ, વિંછી ઈત્યાદિથી ઉપજતી ઘોર વેદનાને કોરા-નગ્ન શરીરે સહેવી તે તપ છે. નિર્જન પર્વતોની, નિર્જન ગુફાઓમાં, ભયંકર પર્વતોની ખીણોમાં, તથા સિંહ, વાઘ, રીંછ, શિયાળ, ચિત્તા, હાથીથી ભરેલા ઘોર વનમાં રહેવું તે તપ છે. દુષ્ટ, વેરી, મલેચ્છ, ચોર, શિકારી, મનુષ્ય તથા દુષ્ટ વ્યંતર આદિ દ્વારા કરેલા ઘોર ઉપસર્ગોથી ડરવું નહિ, ધીર-વીરપણાથી કાયરતા છોડી, વેર-વિરોધ છોડી, સમતા ભાવથી પરમાત્માના ધ્યાનમાં લીન થઈ રહેવું તે તપ છે. સમસ્ત જીવોને મૂંઝવતા રાગ-દ્વેષ આદિને જીતવા, નષ્ટ કરવા તે તપ છે.

યાચના રહિત, ભોજનના સમયે, શ્રાવકના ઘરમાં, નવધા ભક્તિપૂર્વક, હાથમાં મૂકેલો નિરસ, કડવો, ખાટો, લૂખો, ચીકણો, રસ-નીરસ, નિર્દોષ, પ્રાસુક આહાર લોલુપતા રહિત, સંકલેશ રહિત, એકવાર લેવો તે તપ છે. પાંચ સમિતિઓનું પાળવું, મન, વચન, કાયાને ચલાયમાન ન કરવાં, રાગ-દ્વેષ રહિત પોતાના આત્માનો અનુભવ કરવો તે તપ છે. સ્વ-પર તત્ત્વની વાતનો નિર્ણય કરવો, આરેય અનુયોગનો અભ્યાસ કરતાં ધર્મ સહિત કાળ વીતાવવો તે તપ છે. અભિમાન છોડી વિનયરૂપ પ્રવર્તવું, કપટ છોડી સરળ પરિણામ રાખવાં, ક્રોધ છોડી ક્ષમા ધારણ કરવી, લોભ ત્યાગી નિર્વાંછક થવું તે તપ છે. જેનાથી કર્મના સમૂહનો નાશ કરી આત્મા સ્વાધીન થઈ જાય તે તપ છે.

શ્રુતના અર્થનો પ્રકાશ કરવો, વ્યાખ્યાન કરવું, સ્વયં નિરંતર અભ્યાસ કરવો, બીજાઓને અભ્યાસ કરાવવો તે તપ છે. તપસ્વીઓનાં સ્તવન-ભક્તિ દેવોનો ઈન્દ્ર પણ કરે છે. તપથી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તપનો અચિંત્ય પ્રભાવ છે. તપ કરવાના પરિણામ થવા અતિ દુર્લભ છે. નારકી, તિર્યંચ, દેવોમાં તપ કરવાની યોગ્યતા જ નથી; એક મનુષ્ય ગતિમાં જ તપ થાય છે. મનુષ્યોમાં પણ ઉત્તમ કુળ, જાતિ, બળ, બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયોની પૂર્ણતા, રાગાદિની મંદતા જેને હોય છે, તથા વિષયોની લાલસા જેની નષ્ટ થઈ જાય છે તેને તપ હોય છે.

તપ બાર પ્રકારનું છે - જેની જેવી શક્તિ હોય તે અનુસાર તપ ધારણ કરવું જોઈએ. બાળક કરે, વૃદ્ધ કરે, તરૂણ કરે, ધનવાન કરે, નિર્ધન કરે, બળવાન કરે, નિર્બળ કરે, સહાય સહિત હોય તે કરે, સહાય રહિત હોય તે કરે, ભગવાનનું કહેલું તપ કોઈને પણ કરવું અશક્ય નથી. જે રીતે વાત પિત્ત કફાદિનો પ્રકોપ ન થાય, રોગની વૃદ્ધિ ન થાય, શરીર રત્નત્રયનું સહકારી બની રહે, એ રીતે પોતાની સહન શક્તિ, બળ, વીર્ય જોઈ તપ કરવું જોઈએ. દેશ, કાળ, આહારની યોગ્યતા જોઈ તપ કરવું જોઈએ. જેમ તપમાં ઉત્સાહ વધતો રહે, પરિણામોમાં ઉજ્જવળતા વધતી જાય તેમ તપ કરવું જોઈએ. ઈચ્છાનો નિરોધ કરી વિષયોમાં રાગ ઘટાડવો તે તપ છે. તપ જ જીવનું કલ્યાણ છે; તપ જ કામને, નિંદ્રાને, પ્રમાદને નષ્ટ કરવાવાળું છે. માટે મદ છોડી બાર પ્રકારના તપમાં જેવું તપ કરવાની આપણામાં શક્તિ હોય તેવું તપ કરવું જોઈએ. બાર પ્રકારના તપનું વર્ણન આગળ તપ ભાવનામાં અલગથી લખીશું. આ રીતે ઉત્તમ તપ ધર્મનું વર્ણન કર્યું.

(૮) ઉત્તમ ત્યાગ ધર્મ

હવે ઉત્તમ ત્યાગ ધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. ત્યાગ આ રીતે જાણવો - જેમણે ધન, સંપદા આદિ પરિગ્રહને કર્મના ઉદ્દય જનિત પરાધીન, વિનાશીક, અભિમાન ઉપજવનાર, તૃષ્ણા વધારનાર, રાગ-દ્વેષની તીવ્રતા કરનાર, આરંભની તીવ્રતા કરનાર, હિંસાદિ પાંચ પાપોનું મૂળ જાણી એને અંગીકાર જ નથી કર્યો તે ઉત્તમ પુરુષ ધન્ય છે. જેમણે તે અંગીકાર કરી પછી એને હળાહળ વિષ સમાન જાણી જીર્ણ તૃષ્ણની જેમ ત્યાગી દીધો તેમનો પણ અચિંત્ય મહિમા છે.

કેટલાક જીવોનો તીવ્ર રાગ ભાવ મંદ થયો નથી એટલે સમસ્ત પરિગ્રહ ત્યાગવા સમર્થ નથી, તેઓ સરાગ ધર્મમાં રુચિ રાખે છે, પાપોથી ભયભીત છે. તેઓ આ ધનને ઉત્તમ પાત્રોના ઉપકાર અર્થે દાનમાં લગાવે છે. જે ધર્મનું સેવન કરવાવાળા ધનવાન છે તેઓ અન્ન વસ્ત્રાદિ દ્વારા નિર્ધન જીવોનો ઉપકાર કરવામાં ધન લગાવે છે; ધર્મનાં આયતન જિનમંદિર આદિ બનાવવામાં, જિન સિદ્ધાંત (શાસ્ત્ર) લખાવી (છપાવી) દેવામાં, ઉપકરણમાં, પૂજનાદિ પ્રભાવનામાં ધન લગાવે છે, દુઃખી-દરિદ્રી-રોગીઓના ઉપકારમાં તન-મનથી કંડણાવાન થઈ ધન લગાવે છે, તેઓ પોતાનું ધન તથા જીવન સફળ કરે છે.

દાન છે તે ધર્મનું અંગ છે. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે, ભક્તિપૂર્વક, ગુણોના ધારી ઉજ્જવળ પાત્રોને જે દાન આપે છે તે જીવની મહાન સુખ સામગ્રીને પરલોક લઈ જનાર છે તથા કરાવનાર છે, એમ જાણો.

દાનનો મહિમા તો અજ્ઞાની બાળ ગોપાળ પણ કરે છે. તેઓ કહે છે કે - જેણે પૂર્વભવોમાં દાન આપ્યું છે તેણે અનેક પ્રકારની સુખ-સામગ્રી મેળવી છે, તથા જે હમણાં આપશે તેને આગળ મળશે. માટે જે સુખ સંપદાનો ઈચ્છુક હોય તેને દાન આપવામાં જ અનુરાગ કરવો જોઈએ. જે દાન આપવામાં ઉદમી નથી, માત્ર મરણ સુધી ધનનો સંચય કરવામાં જ ઉદમી છે, તેઓ અહીં જ તીવ્ર આર્ત પરિણામથી મરી સાપ આદિ દુષ્ટ તિર્યચની ગતિ પામી નરક-નિગોદને પ્રાપ્ત થાય છે. ધન શું સાથે જશે ?

ધન મળવું તો દાનથી જ સફળ છે. દાન રહિતનું ધન ધોર દુઃખોની પરિપાટીનું

કારણ છે. અહીંયા જ કંજુસની ઘોર નિંદા થાય છે, લોકો કંજુસનું નામ પણ લેવા માગતા નથી. કંજુસનું નામ લેવાને પણ લોકો અમંગળ માને છે. દાનીમાં કોઈ અવગુણ યા દોષ હોય તો તે દોષ પણ દાનથી ઢંકાઈ જાય છે, દાનીના દોષ દૂર ભાગી જાય છે. જગતમાં નિર્મળ કીર્તિ દાનથી જ ફેલાય છે. દાન આપવાથી વેરી પણ વેર છોડી દે છે, ચરણોમાં ઝૂકે છે, પોતાનું અહિત કરવાવાળો પણ મિત્ર બની જાય છે. જગતમાં દાન મહાન છે. સાચી ભક્તિથી થોડું પણ દાન આપવાવાળો ભોગભૂમિના ભોગોને ત્રણ પલ્લ્ય પર્યંત ભોગવી દેવલોકમાં જાય છે.

આપવું એ જ જગતમાં ઉત્તમ છે. વિનય સહિત તથા સ્નેહના વચન સહિત થઈ દાન આપવું જોઈએ. દાનીએ એવું અભિમાન ન કરવું જોઈએ કે હું આનો ઉપકાર કરી રહ્યો છું. દાની તો પાત્રને પોતાનો મહાન ઉપકાર કરવાવાળો માને છે. **લોભરૂપી અંધકૂપમાં પડેલાને ત્યાંથી કાઢવાનો ઉપકાર પાત્ર વિના કોણ કરે ?** પાત્ર વિના લોભીઓનો લોભ છૂટતો નથી, પાત્ર વિના સંસારનો ઉદ્ધાર કરવાવાળું દાન કેમ થાત ? ધર્માત્મા જનોને તો પાત્ર મળવા સમાન તથા દાન દેવા સમાન અન્ય કોઈ આનંદ નથી.

મોટાઈ, ધનવાનપણું, જ્ઞાનપણું મળ્યું છે તો દાનમાં જ ઉદ્યમ કરો. છ કાયના જીવોને અભય દાન આપો, અભક્ષ્યનો ત્યાગ કરો, અધિક આરંભને ઘટાડો, જોઈ-તપાસી મૂકવું-રાખવું કરો. યત્નાચાર સહિત નિર્દયી થઈ પ્રવર્તન ન કરો. કોઈ પ્રાણી માત્રને મન-વચન-કાયાથી દુઃખી ન કરો. દુઃખીઓ પર કરૂણા જ કરો. એ જ ગૃહસ્થનું અભયદાન છે. એનાથી સંસારમાં જન્મ, મરણ, રોગ, શોક, દરિદ્ર્ય, વિયોગાદિ સંતાપને પાત્ર બનશો નહિ.

સંસારને વધારનાર, હિંસાને પુષ્ટ કરનાર, મિથ્યા ધર્મની પ્રરૂપણા કરવાવાળા, યુદ્ધ શાસ્ત્ર, શૃંગાર શાસ્ત્ર, માયાચારનાં શાસ્ત્ર, વૈદ્યક શાસ્ત્ર, રસ-રસાયણ શાસ્ત્ર, મંત્ર-જંત્ર, મારણ, વશીકરણ શાસ્ત્ર મહાપાપનાં પ્રરૂપક છે, તેમને અતિ દૂરથી જ ત્યાગી દેવાં જોઈએ.

ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞનાં કહેલાં, દયા ધર્મની પ્રરૂપણા કરવાવાળાં, સ્યાદ્વાદરૂપ અનેકાન્તનો પ્રકાશ કરવાવાળા, નય-પ્રમાણ દ્વારા તત્ત્વાર્થોનું પ્રરૂપણા કરવાવાળાં શાસ્ત્રોને પોતાના આત્માને ભાગવા-ભાગાવવા દ્વારા આત્માના ઉદ્ધાર

માટે અન્યને તેમજ પોતા માટે દાન કરો. પોતાનાં સંતાનને જ્ઞાન દાન કરો તથા અન્ય ધર્મ બુદ્ધિવાળા ધર્મના રૂચિવાન ઈચ્છુક હોય તેમને શાસ્ત્રનું દાન કરો. જેઓ જ્ઞાનના ઈચ્છુક છે તેઓ જ્ઞાન દાન માટે પાઠશાળાની સ્થાપના કરે છે કારણ કે ધર્મનો સ્તંભ જ્ઞાન જ છે. જ્યાં જ્ઞાન દાન હશે ત્યાં ધર્મ રહેશે. માટે જ્ઞાન દાનમાં પ્રવર્તન કરો. જ્ઞાન દાનના પ્રભાવથી નિર્મળ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

રોગનો નાશ કરવાવાળી પ્રાસુક ઔષધિનું દાન કરવું જોઈએ. ઔષધિ દાન મહા ઉપકારી છે. રોગીને તુરત જ તૈયાર ઔષધિ મળી જાય તેનો ઘણો આનંદ થાય છે. કોઈ નિર્ધનને જેની સેવા ચાકરી કરવાવાળું કોઈ ન હોય, જે તેને તૈયાર કરેલી ઔષધિ મળી જાય તો તે તેને નિધિઓના લાભ સમાન માને છે. ઔષધિ લઈ જે સ્વસ્થ થઈ જાય છે તે સમસ્ત વ્રત-તપ-સંયમ પાળે છે, જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે. ઔષધિ દાન દ્વારા વાત્સલ્ય, સ્થિતિકરણ, નિર્વિચિકિત્સા ઈત્યાદિ અનેક ગુણ પુષ્ટ થઈ પ્રગટ થાય છે. ઔષધિ દાનના પ્રભાવથી રોગ રહિત દેવોનો વૈક્રિયિક દેહ મળે છે.

આહાર દાન સમસ્ત દાનોમાં મુખ્ય છે. પ્રાણીનું જીવન, શક્તિ, બળ, બુદ્ધિ એ બધા ગુણ આહાર વિના નષ્ટ થઈ જાય છે. જેણે આહાર દાન આપ્યું તેને પ્રાણીઓને જીવનશક્તિ, બળ, બુદ્ધિ બધું આપ્યું. આહાર દાનથી જ મુનિ તથા શ્રાવકનો સમસ્ત ધર્મ ચાલે છે. આહાર વિના તેઓ માર્ગ ભ્રષ્ટ થઈ જશે. આહાર જ બધા રોગોનો નાશ કરવાવાળો છે. જે આહાર દાન આપે છે તે મિથ્યાદષ્ટિ પણ ભોગભૂમિમાં કલ્પવૃક્ષો દ્વારા પ્રદત્ત દસ પ્રકારના ભોગોને અસંખ્યાત કાળ સુધી ભોગવે છે, તથા ક્ષુધા-તૃષ્ણાદિની બાધા રહિત થઈ આમળા જેટલું ત્રણ દિવસના અંતરે ભોજન કરે છે. બધા પ્રકારના દુઃખ, કલેશ આદિથી રહિત થઈ અસંખ્યાત વર્ષ સુધી સુખ ભોગવી દેવલોકમાં જઈ ઉપજે છે. માટે ધનને પામી ચાર પ્રકારનાં દાનમાં પ્રવર્તન કરો. જેઓ નિર્ધન છે તે પણ પોતાના ભોજનમાંથી જેટલું બને તેટલું દાન કરો. તમને અડધું ભોજન મળે તો તેમાંથી પણ ટુકડા-બે ટુકડા દુઃખી, ભૂખ્યા, દીન દરિદ્રીઓને આપો.

મીઠાં વચન બોલવાં તે પાગ દાન છે. આદર, સત્કાર, વિનય કરવો, જગ્યા આપવી, ખબર અંતર પૂછવા તે મહાન દાન છે. દુષ્ટ વિકલ્પોનો ત્યાગ કરો, પાપોમાં

પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરો. ચાર કષાયોનો ત્યાગ કરો, વિકથા કરવાનો ત્યાગ કરો. બીજાઓના સત્ય કે અસત્ય દોષ કદી ન કહો. અન્યાયનું ધન ગ્રહણ કરવાનો દૂરથી જ ત્યાગ કરો.

હે જ્ઞાનીજનો ! જો પોતાનું હિત ઈચ્છો છો તો દુઃખી જીવોને તો દાન કરો, તથા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન આદિ ગુણોના ધારકોનું મહા વિનયપૂર્વક સન્માન કરો. સમસ્ત જીવો પ્રતિ કૃપા કરો. મિથ્યાદર્શનનો ત્યાગ કરો. રાગ-દ્વેષ-મોહના ધારી કુદેવ, આરંભ-પરિગ્રહના ધારી વેશધારી કુગુરૂ, હિંસાના પોષક રાગ-દ્વેષને પુષ્ટ કરવાવાળા મિથ્યાદષ્ટિઓના શાસ્ત્ર-તેમજ વંદના, સ્તવન, પ્રશંસા કરવાનો ત્યાગ કરો. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ-એમનો નિગ્રહ કરવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કરો. કલેશ થવાનાં કારણ અપ્રિય વચન, ગાળ વચન, અપમાનનાં વચન, મદ સહિત વચન કદી ન કહો. આ રીતે બીજાઓને દુઃખના કારણ, પોતાના યશને નષ્ટ કરવાવાળા, ધર્મને નષ્ટ કરવાવાળા મન-વચન-કાયાના પ્રવર્તનનો ત્યાગ કરો. આ રીતે ત્યાગ ધર્મનું સંક્ષેપમાં વર્ણન કર્યું.

(૯) ઉત્તમ આર્કિંચન્ય ધર્મ

હવે ઉત્તમ આર્કિંચન્ય ધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. મારા જ્ઞાનદર્શનમય સ્વરૂપ સિવાય અન્ય કિંચિત માત્ર પાણ માઝું નથી, હું કોઈ બીજા દ્રવ્યનો નથી-એવા અનુભવને આર્કિંચન્ય ધર્મ કહે છે. હે આત્મા ! તારા આત્માને દેહથી ભિન્ન, જ્ઞાનમય, અનુપમ, સ્પર્શ, રસ-ગંધ-વર્ણ રહિત, તારા સ્વાધીન જ્ઞાનાનંદ સુખથી પરિપૂર્ણ, પરમ અતિન્દ્રિય, ભય રહિત અનુભવ કર.

આ દેહ છે, તે હું નથી. દેહ તો રસ, લોહી, હાડકાં, માંસ, ચામચ, જડ, અચેતન છે. હું આ દેહથી અત્યંત ભિન્ન છું. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, ક્ષુદ્ર, આદિ જ્ઞાતિ-કુળ દેહનાં છે, તે મારાં નથી. સ્ત્રી, પુરૂષ, નપુંસક લિંગ દેહનાં છે મારાં નથી. આ ગોરાપણું, સાવલાપણું, રાજાપણું, રંકપણું, સ્વામીપણું, પંડિતપણું, મૂર્ખપણું ઈત્યાદિ સમસ્ત રચના કર્મના ઉદય જનિત દેહની છે, હું તો જ્ઞાયક છું. આ દેહનો સંબંધ માઝું સ્વરૂપ નથી. માઝું સ્વરૂપ તો અન્ય દ્રવ્યની ઉપમા રહિત અનુપમ છે.

ગરમ, ઠંડો, નરમ, કઠોર, લૂખો, ચીકણો, હલકો-ભારે - આ આઠ પ્રકારનો સ્પર્શ છે તે માઝું રૂપ નથી, પુદ્ગલનું રૂપ છે. આ ખાટો, મીઠો, કડવો, કષાયેલો,

ચટપટો પાંચ પ્રકારનો રસ, સુગંધ-દુર્ગંધ એ બે પ્રકારની ગંધ, તથા કાળો, પીળો, લીલો, સફેદ, લાલ આ પાંચ પ્રકારનો વર્ણ(રંગ) માંડે સ્વરૂપ નથી, પુદ્ગલનું સ્વરૂપ છે.

મારો સ્વભાવ તો સુખથી પરિપૂર્ણ છે, પણ અહીં કર્મને આધીન દુઃખોથી ઘેરાયેલો છું માંડે સ્વરૂપ ઈન્દ્રિય રહિત અતીન્દ્રિય છે. ઈન્દ્રિયો પુદ્ગલમય કર્મ દ્વારા બનેલી છે. હું સમસ્ત ભય રહિત, અવિનાશી, અખંડ, આદિ-અંત રહિત, શુદ્ધ, જ્ઞાનસ્વભાવ છું, પણ અનાદિ કાળથી જેમ સુવર્ણ તથા પાષાણ મળેલા છે, તેમ ક્ષીર-નીરની જેમ કર્મોથી અનાદિકાળથી મળીને ચાલ્યો આવું છું. મિથ્યાત્વ નામના કર્મના ઉદયથી પોતાના સ્વરૂપના જ્ઞાનથી રહિત થઈ દેહાદિ પરદ્રવ્યોને પોતાનું સ્વરૂપ જાણી અનંત કાળથી મેં પરિભ્રમણ કર્યું છે. હવે કોઈ આવરાગાદિના કિંચિત્ દૂર થવાથી શ્રીગુરુઓના ઉપદેશીત પરમાગમના પ્રસાદથી પોતાના તથા પરના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું છે.

જેમ રત્નોનો વેપારી પાંચ વર્ણના જડેલાં રત્નોનાં આભૂષણોમાં ગુરૂની કૃપાથી તથા નિરંતર અભ્યાસથી ભળેલા લાખના રંગને તથા મણિના રંગને, તોલને, તથા મૂલ્યને અલગ-અલગ જાણી લે છે; તે જ રીતે પરમાગમના નિરંતર અભ્યાસથી મારા જ્ઞાન સ્વભાવમાં ભળેલા રાગ, દ્વેષ, મોહ, કામાદિ, મેલને ભિન્ન જાણ્યા છે; તથા પોતાના જ્ઞાયક સ્વભાવને ભિન્ન જાણ્યો છે. માટે હવે કોઈપણ રીતે રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ ભાવ કર્મોમાં તથા કર્મોના ઉદયથી ઉપજેલા વિનાશીક શરીર, પરિવાર, ધન, સંપદા આદિ પરિગ્રહમાં મને મમતા બુદ્ધિ બીજા કોઈ જન્મમાં પણ ફરી ન ઉપજે એ રીતે આકિંચન્ય ભાવના ભાવું છું.

આ આકિંચન્ય ભાવના મને અનાદિ કાળથી ઉત્પન્ન થઈ નથી. બધી પર્યાયોને પોતાનું રૂપ માનતો રહ્યો, તથા રાગ-દ્વેષ-મોહ-ક્રોધ-કામાદિ ભાવ જે કર્મકૃત વિકાર હતા તેમને પોતારૂપ અનુભવીને વિપરીત ભાવ કરી તેમનાથી ઘોર કર્મબંધ જ કર્યું. હવે હું આકિંચન્ય ભાવનામાં વિઘ્નોનો નાશ કરવાવાળા પાંચેય પરમગુરુઓના શરણમાં નિર્વિઘ્ન અકિંચનપણું જ ઈચ્છું છું, ત્રણ લોકમાં બીજા કોઈ વસ્તુ ચાહતો નથી. આ અકિંચનપણું જ સંસાર સમુદ્રથી તરવાનું જહાજ થઈ જાઓ. પરિગ્રહને મહા દુઃખરૂપ તથા બંધનું કારણ જાણી છોડવો તે આકિંચન્ય ધર્મ છે.

જેને અર્કિંચનપણું હોય છે તેને પરિગ્રહમાં વાંછા રહેતી નથી, આત્મધ્યાનમાં લીનતા થાય છે, દેહાદિમાં તથા બાહ્યવેષમાં મારાપણું-મમત્વ રહેતું નથી, તથા પોતાનું સ્વરૂપ જે રત્નત્રય તેમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં દોડતું મન રોકાઈ જાય છે (શાંત થાય છે), દેહથી સ્નેહ છૂટી જાય છે. સાંસારિક દેવોનું મુખ, ઈંદ્ર-અહમિન્દ્ર ચક્રવર્તીનું મુખ પણ દુઃખ દેખાય છે, તેમની વાંછા કેમ કરે ? પરિગ્રહ, રત્ન, સુવર્ણ, રાજ્ય, ઐશ્વર્ય, સ્ત્રી, પુત્રાદિને એ રીતે છોડી દે છે, જે રીતે મમતા રહિત થઈ જીર્ણ તૃણ છોડવામાં વિચાર કરવો પડતો નથી. આર્કિંચન્ય તો પરમ વીતરાગતા છે, જેમનો સંસારનો કિનારો આવી ગયો છે તેમને જ આ આર્કિંચન્ય ધર્મ હોય છે. (થાય છે)

જેમને અર્કિંચનપણું હોય છે તેમને પરમાર્થ જે શુદ્ધ આત્મા તેનો વિચાર કરવાની શક્તિ પ્રગટ થાય જ છે, પંચ પરમેષ્ઠીમાં ભક્તિ હોય જ છે, દુષ્ટ વિકલ્પોનો નાશ થાય જ છે, ઈષ્ટ-અનિષ્ટ ભોજનમાં રાગ-દ્વેષ નષ્ટ થઈ જ જાય છે, માત્ર પેટરૂપ ખાડાને ભરવો છે, અન્ય રસ-નીરસ ભોજનનો વિચાર ચાલ્યો જાય છે.

સમસ્ત ધર્મોમાં મુખ્ય ધર્મ આર્કિંચન્ય જ મોક્ષનો નિકટ સમાગમ કરાવવાવાળો છે. અનાદિકાળથી જેટલા સિદ્ધ થયા છે તેઓ આર્કિંચન્ય ધર્મથી જ થયા છે, તથા આગળ પણ જે તીર્થંકરાદિ સિદ્ધ થશે તે આર્કિંચન્ય ધર્મથી જ થશે. જો કે આર્કિંચન્ય ધર્મ મુખ્યરૂપે સાધુઓને હોય છે, તો પણ એકદેશ ધર્મનો ધારક ગૃહસ્થ પણ આ આર્કિંચન્ય ધર્મને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા રાખે છે. જે ગૃહાચારમાં મંદ રાગી થઈ અતિ વિરક્ત થાય છે, પ્રમાણિક પરિગ્રહ રાખે છે, આગામી વાંછા રહિત છે, અન્યાયનું ધન પરિગ્રહ કદી ગ્રહણ કરતો નથી, અલ્પ પરિગ્રહમાં અતિ સંતોષી થઈ રહે છે, પરિગ્રહને દુઃખ દેવાવાળો તથા અત્યંત અસ્થિર માને છે, તેને જ આર્કિંચન્ય ભાવના હોય છે. આ રીતે આર્કિંચન્ય ધર્મનું વર્ણન કર્યું.

(૧૦) ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય ધર્મ

હવે ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય ધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. સમસ્ત વિષયોમાં અનુરાગ છોડી બ્રહ્મ જે જ્ઞાયક સ્વભાવ આત્મા તેમાં ચર્ચા અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ કરવી તે બ્રહ્મચર્ય છે.

હે જ્ઞાનીજનો ! આ બ્રહ્મચર્ય નામનું વ્રત ખૂબ આકરું છે. સર્વે બિચારા જે વિષયોને વશ હોવાથી આત્મ જ્ઞાનથી રહિત છે, તે તેને ધારણ કરવામાં સમર્થ નથી.

જે મનુષ્યોમાં દેવ સમાન છે તેઓ એને ધારણ કરવામાં સમર્થ છે. અન્ય રંક, વિષયોની લાલસાના ધારક બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવામાં સમર્થ નથી. આ બ્રહ્મચર્ય વ્રત મહા દુર્ધર છે. જેને બ્રહ્મચર્ય વ્રત હોય છે તેને સમસ્ત ઈન્દ્રિયો તથા કષાયોનું જીતવું સુલભ છે.

હે ભવ્ય હો ! સ્ત્રીઓના સુખમાં રાગી જે મનરૂપી મદોન્મત્ત હાથી છે, તેને વૈરાગ્ય ભાવનામાં સ્થિર કરી, તથા વિષયોની ઈચ્છાનો અભાવ કરી દુર્ધર બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરો. આ કામભાવ ચિત્તરૂપી ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કામ દ્વારા સતાવાથી આ જીવ ન કરવા યોગ્ય એવાં પાપ પણ કરી બેસે છે. આ કામ મનનું મંથન કરે છે, મનના જ્ઞાનને નષ્ટ કરે છે એ જ કારણે એને મનમથ કહે છે. જ્ઞાનનો નાશ થવાથી જ સ્ત્રીઓના મહા દુર્ગંધયુક્ત નિંદ્ય શરીરને રાગી થઈ સેવે છે.

કામ ભાવથી અંધ બની મોહ અનીતિને વશ થઈ, પોતાની તથા પરની સ્ત્રીનો વિચાર જ કરતો નથી. આ અન્યાયથી હું અહીં જ માર્યો જઈશ, રાજાનો તીવ્ર દંડ ભોગવવો પડશે, યશ મલિન થઈ જશે, ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઈ જઈશ, સત્યાર્થ બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ જશે, મરણ કરી નરકોમાં અસંખ્યાત કાળ પર્યંત ઘોર દુઃખ ભોગવવાં પડશે, પછી અસંખ્યાત કાળ સુધી તિર્યચોના અનેક દુઃખરૂપ ભવ ધારણ કરવા પડશે, પછી કુમનુષ્યોમાં, આંધળા, લૂલા, કૂબડા, દરિદ્રી, અપંગ, બહેરા, મૂંગા, ચાંડાળ, ભીલ, ચમારોના નીચ કુળોમાં ઉપજી, પાછો ત્રસ સ્થાવરોમાં અનંત કાળ પરિભ્રમણ કરીશ- એવો સત્ય વિચાર કામીને આવતો નથી.

આ કામ નામનો અર્થ પણ જગતના જીવોને સ્પષ્ટ પ્રગટ કરે છે. કં અર્થાત્ ખોટો, દર્પ અર્થાત્ ગર્વ ઉત્પન્ન કરે છે, માટે તેને કંદર્પ કહે છે. અતિ કામના અર્થાત્ ઈચ્છાને ઉત્પન્ન કરી દુઃખી કરે છે, માટે તેને કામ કહે છે. એના કારણે અનેક જીવ તિર્યચ તથા મનુષ્યના ભવોમાં લડી-લડીને મરી જાય છે, માટે તેને માર કહે છે. આ સંવરનો વેરી છે, માટે તેને સંવરારિ કહે છે. બ્રહ્મ જે તપ-સંયમ તેનાથી આ સૂ અર્થાત્ સુવતિ ચલાયમાન કરે છે, માટે તેને બ્રહ્માસૂ કહે છે. આ રીતે અનેક દોષોનાં નામ પણ કહ્યાં છે. એવું જાણી મન-વચન-કાયાથી અનુરાગપૂર્વક બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળો. બ્રહ્મચર્ય સહિત થયે જ સંસારથી પાર ઉતરશો.

બ્રહ્મચર્ય વિના વ્રત-તપ સમસ્ત નિઃસાર છે. બ્રહ્મચર્ય વિના સકળ કાયકલેશ

નિષ્ફળ છે. બાહ્ય સ્પર્શન ઈન્દ્રિયના સુખથી વિરક્ત થઈ, અંતરંગ પોતાના પરમાત્મ સ્વરૂપ જે આત્મા છે તેની ઉજ્જવળતા જુઓ. કોઈપણ રીતે પોતાનો આત્મા કામના રોગથી મલિન ન થાય, તેવો જ પ્રયત્ન કરો. બ્રહ્મચર્યથી બંને લોક ઉજ્જવળ બને છે.

જો શીલની રક્ષા ચાહો છો, ઉજ્જવળ યશ ચાહો છો, ધર્મ ચાહો છો, પોતાની પ્રતિષ્ઠા ચાહો છો તો ચિત્તમાં પરમાગમની શીખ (ભલામાગ) આ રીતે ધારણ કરો- સ્ત્રીઓની કથા ન સાંભળો, ન કહો, સ્ત્રીઓના રંગરાગ-કૌતૂહલ નાટક-દશ્ય ન જુઓ. આ મેળો, સિનેમા પરિણામ બગાડે છે. વ્યભિચારી પુરૂષોની સંગતિનો ત્યાગ કરવો; ભાંગ, તમાકુ, જરદા, માદક વસ્તુનું ભક્ષણ ન કરવું તામ્બૂલ (પાનનું બીડું), પુષ્પમાળા, અત્તર, કુલેલાદિ શીલ-ભંગ, વ્રત-ભંગના કારણોને દૂરથી જ ટાળો.

ગીત નૃત્યાદિ કામોદીપક કારણોનો ત્યાગ કરો, રાત્રિ ભોજન છોડો, વિકાર થવાનાં કારણ લોક વિરૂદ્ધ વસ્ત્ર-આભરણ ન પહેરો, એકાન્તમાં કોઈપણ સ્ત્રી માત્રનો સંસર્ગ ન કરો. રસના ઈન્દ્રિયની લંપટતા છોડો, જીવ્હા ઈન્દ્રિયની લંપટતાની સાથે હજારો દોષ આવી જાય છે; એનાથી સમસ્ત મોટાઈ, યશ, ધર્મ નાશ પામે છે; સમતા ભાવને તો તે સપનામાં પણ યાદ કરતો નથી; લોક વ્યવહાર ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે; બ્રહ્મચર્ય ભંગ થઈ જાય છે. માટે જે આત્માના હિતનો ઈચ્છુક હોય તેણે એક બ્રહ્મચર્યની જ રક્ષા કરવી. આ રીતે બ્રહ્મચર્ય ધર્મનું વર્ણન કર્યું.

આ રીતે ધર્મનાં દસ લક્ષણ સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યાં છે. જેને આ દસ ચિહ્ન પ્રગટ થાય તેને ધર્મ છે એમ જાણવું. ઉત્તમ ક્ષમાદિ ધર્મોના ઘાતક-વેરી ક્રોધાદિ છે, તેમનાથી અનેક દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તેમને દૂર કરો તથા ક્ષમાદિમાં અનેક ગુણ છે એમની ભાવના વારંવાર ભાવો.

ક્ષમાધર્મ - જે ક્ષમા છે તે પોતાના જ પ્રાણોની રક્ષા છે, ધનની રક્ષા છે, યશની રક્ષા છે, ધર્મની રક્ષા છે. વ્રત, શીલ, સંયમ, સત્યની રક્ષા એક ક્ષમાથી જ થાય છે. કલહના ધોર દુઃખોથી પોતાની રક્ષા એક ક્ષમા જ કરે છે. સમસ્ત ઉપદ્રવ તથા વેરથી ક્ષમા જ રક્ષા કરે છે.

ક્રોધ છે તે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષનો મૂળથી જ નાશ કરવાવાળો છે. ક્રોધી પોતાના જ પ્રાણોનો નાશ કરે છે. ક્રોધથી પ્રચંડ રૌદ્રધ્યાન પ્રગટ થાય છે. ક્રોધી,

એક ક્ષણ માત્રમાં આત્મહત્યા કરી મરી જાય છે. કૂવામાં, વાવડીમાં, તળાવમાં, નદીમાં, સમુદ્રમાં ડૂબી મરી જાય છે. શસ્ત્રઘાત, વિષભક્ષણ, જંપાપાતાદિ અનેક કુકર્મ કરી આત્મહત્યા કરી લે છે. ક્રોધીમાં બીજાના મરણની દયા હોતી નથી. તે પોતાના પિતાને, પુત્રને, ભાઈને, મિત્રને, સ્વામીને, સેવકને, ગુરૂને એક ક્ષણ માત્રમાં મારી નાખે છે. ક્રોધી ધોર નરકને પાત્ર છે.

ક્રોધી મહા ભયંકર છે, સમસ્ત ધર્મનો નાશ કરવાવાળો છે. ક્રોધીને સત્ય વચન હોતા નથી; તે તો પોતાને, પરને, સમભાવને, ધર્મને બાળી નાખનાર, કુવચનરૂપ અગ્નિને જ ઓકે છે. ક્રોધી હોય તે ધર્માત્મા, સંયમી, શીલવાન, મુનિ તથા શ્રાવકોને ચોરી તથા અન્યાયના જૂઠા દોષ કલંક લગાવી દૂષિત કરે છે. ક્રોધના પ્રભાવથી જ્ઞાન કુજ્ઞાન થઈ જાય છે, આચરણ વિપરીત થઈ જાય છે, શ્રદ્ધાન ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, અન્યાયમાં પ્રવૃત્તિ થઈ જાય છે નીતિનો નાશ થઈ જાય છે, અત્યંત જિદ્દી થઈ વિપરીત માર્ગનો પ્રવર્તક બની જાય છે, ધર્મ-અધર્મ ઉપકાર-અપકારના વિચાર રહિત કૃતદ્વની થઈ જાય છે. માટે જે તમે વીતરાગ ધર્મને ચાહો છો તો કદી ક્રોધ ભાવને પ્રાપ્ત ન થાઓ.

માર્દવ ધર્મ - માર્દવ અર્થાત્ કઠોરતા રહિત કોમળ પરિણામી જીવમાં ગુરૂઓની મહા કૃપા રહે છે. માર્દવ પરિણામીને સાધુ-પુરૂષ પણ સાધુ માને છે. કઠોરતા રહિત પુરૂષ જ જ્ઞાનને પાત્ર થાય છે. માન રહિત કોમળ પરિણામીને જેવો ગુણ ગ્રહણ કરાવવા ઈચ્છીએ તથા જેવી કળા શિખવવા ચાહીએ તે તેવી જ કળા તથા ગુણ શીખી લે છે. સમસ્ત ધર્મનું મૂળ સમસ્ત વિદ્યાઓનું મૂળ વિનય છે. વિનયવાન સર્વને પ્રિય હોય છે. અન્ય ગુણ જેનામાં ન હોય એવો પુરૂષ પણ વિનય ગુણથી માન્ય થઈ જાય છે. વિનય પરમ આભૂષણ છે. કોમળ પરિણામીમાં જ દયાભાવ રહે છે. માર્દવથી સ્વર્ગલોકની અભ્યુદય સંપદા તથા નિર્વાણની અવિનાશી સંપદા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

કઠોર પરિણામીને ઉપદેશ પરિણામતો નથી. સાધુ-પુરૂષ પણ અવિનયી કઠોર પરિણામનો દૂરથી જ ત્યાગ કરવાના પરિણામ રાખે છે. જેમ પથ્થરમાં પાણી પ્રવેશતું નથી, તે જ રીતે સદ્ગુરૂઓનો ઉપદેશ કઠોર પુરૂષના હૃદયમાં પ્રવેશ કરતો નથી. જે પથ્થર-લાકડાદિ નરમ હોય છે તેમનો તો બાલ-બાલ બરાબર પણ જ્યાં જેવો ઘડવો હોય, છોલવો હોય, ત્યાં એટલા બાલ બરાબર પણ ઉતરી શકે છે, છોલાય

છે, તથા જેવા દેખાવની મૂર્તિ ઘડવી હોય તેવી જ બની જાય છે; પણ કોમળતા રહિતમાં જ્યાં હથોડી-છીણી લગાવીએ ત્યાં ઉડીને ઉતરીને દૂર જઈ પડે છે, શિલ્પીના અભિપ્રાય અનુસાર ઘડાતો નથી, તેવી જ રીતે કઠોર પરિણામીને યથાવત્ શિષ્ય (ઉપદેશ) લાગતો (પરિણામતો) નથી.

અભિમાનીનું સમસ્ત લોક સામેથી જ વેરી થઈ જાય છે, પરલોકમાં તિર્યચ તથા અતિ નીચ મનુષ્યોમાં અસંખ્યાત કાળ સુધી અનેક રીતે તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે. અભિમાની કોઈને પણ પ્રિય લાગતો નથી. માટે કઠોરતા છોડી માર્દવભાવ જ નિરંતર ધારણ કરો.

આર્જવ ધર્મ:- કપટ બધા અનર્થોનું મૂળ છે; પ્રેમ અને વિશ્વાસનું નાશ કરવાવાળું છે. કપટીમાં અસત્ય, છળ, નિર્દયતા, વિશ્વાસઘાત વિગેરે બધા દોષ હોય છે. કપટીમાં ગુણ નહિ પણ સમસ્ત દોષ જ રહે છે. માયાચારી અહીં અપયશ પામી પાછો નરક તિર્યચાદિ ગતિઓમાં અસંખ્યાત કાળ સુધી પરિભ્રમણ કરે છે. માયાચાર રહિત આર્જવ ધર્મના ધારીમાં બધા ગુણ રહે છે, સમસ્ત લોકની પ્રીતિ તથા પ્રતીતિને પાત્ર થાય છે, પરલોકમાં દેવો દ્વારા પૂજ્ય ઈન્દ્ર-પ્રતીન્દ્ર આદિ થાય છે. માટે સરળ પરિણામ જ આત્માનું હિત છે.

સત્યધર્મ:- સત્યવાદીમાં બધા ગુણ રહે છે. સત્યવાદી સદા કાળ કપટ આદિ દોષ રહિત થઈ જગતમાં પણ માન્યતાને પ્રાપ્ત થાય છે, તથા પરલોકમાં અનેક દેવ, મનુષ્યાદિ તેની આજ્ઞા પોતાના શિરે ચઢાવે છે. અસત્યવાદી અહીં પણ અપવાદ, નિંદા કરવા યોગ્ય હોય છે, બધાના અવિશ્વાસનું કારણ છે, બંધુ-મિત્રાદિ પણ અવજ્ઞા કરી છોડી જાય છે, રાજા દ્વારા જિલ્લાછેદ સર્વસ્વ હરણાદિ દંડ પામે છે. પરલોકમાં તિર્યચ ગતિમાં વાણી રહિત એકેન્દ્રિય વિકલત્રયાદિમાં અસંખ્યાત ભવ ધારણ કરે છે. માટે સત્ય ધર્મ ધારણ કરવો (તે) જ શ્રેષ્ઠ છે.

શૌચ ધર્મ:- જગતમાં જેનું આચરણ પવિત્ર હોય છે તે જ પૂજ્ય હોય છે. શુચિનો અર્થ પવિત્રતા-ઉજ્જવળતા છે. જેની આહાર-વિહાર આદિ સમસ્ત પ્રવૃત્તિ હિંસા રહિત હોય, હિંસાના ભયથી સાવધાની પૂર્વકની હોય, અન્યના ધનમાં ઈચ્છા રહિત હોય, અન્યની સ્ત્રીમાં વાંછા કદી સપનામાં પણ ન હોય, તે જ ઉજ્જવળ આચરણનો ધારક છે, તેને જ જગત પૂજ્ય માને છે. નિર્લોભીનો બધા લોકો વિશ્વાસ

કરે છે, તે જ લોકમાં ઉત્તમ છે, ઉર્ધ્વ લોકમાં ઉત્તમ ગતિને પાત્ર છે. લોભ રહિતનો ઘણો ઉજ્જવળ યશ થાય છે.

લોભી મહા મલિન બધા દોષોનું સ્થાન છે. લોભીને નિંદા કર્મોથી પ્રીતિ હોય છે. લોભીને ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્ય, ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય, કૃત્ય-અકૃત્યનો વિચાર જ હોતો નથી. અહીં લોકમાં પણ તેની નિંદા, ધર્મથી પરાન્મુખતા, નિર્દયતા પ્રગટ જોઈએ જ છીએ. લોભી ધર્મ, અર્થ, કામનો નાશ કરી કુમરણ કરી દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. **લોભીના હૃદયમાં સદ્ગુણોને કોઈ સ્થાન હોતું નથી.** લોભીને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં અચિન્ત્ય કલેશ તથા દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે શૌચ ધર્મ ધારણ કરવો (તે) જ શ્રેષ્ઠ છે.

સંયમ ધર્મ:- સંયમ જ આત્માનું હિત છે. આ લોકમાં સંયમનો ધારી બધા લોકોને વંદવા યોગ્ય છે, કોઈ પણ પાપથી લેપાતો નથી, તેનો આ લોકમાં તથા પરલોકમાં અચિન્ત્ય મહિમા છે. અસંયમી પ્રાણોનો ઘાત કરી તથા વિષયોમાં અનુરાગ કરી અશુભ કર્મોનો બંધ કરી દુઃખ ભોગવે છે. માટે સંયમ ધર્મ જ જીવનું હિત છે.

તપધર્મ:- કર્મોની સંવર તથા નિર્જરા કરવાનું પ્રધાન કારણ તપ છે. તપ જ આત્માને કર્મમળ રહિત કરે છે. તપના પ્રભાવથી અહીં જ અનેક ઋદ્ધિઓ પ્રગટ થઈ જાય છે, તપનો અચિન્ત્ય પ્રભાવ છે. તપ વિના કામને, નિંદ્રાને કોણ મારે ? તપ વિના ઈચ્છાઓને કોણ મારે ? ઈન્દ્રિયોના વિષયોને જીતવામાં તપ જ સમર્થ છે, આશાઝ્પી પિશાચાગ તપથી જ મારી શકાય છે, કામ પર વિજય તપથી જ થાય છે. તપની સાધના કરવાવાળો પરીષદ-ઉપસર્ગ આદિ આવે તો પણ રત્નત્રય ધર્મથી ચલાયમાન થતો નથી. માટે તપ ધર્મને ધારણ કરવો જ યોગ્ય છે. તપ કર્યા વિના સંસારથી છૂટકારો થતો નથી. ચક્રવર્તી પણ રાજ્યને છોડી તપ ધારણ કરી ત્રણ લોકમાં વંદવા યોગ્ય પૂજ્ય થઈ જાય છે. જે તપને છોડી રાજ્ય ગ્રહણ કરે છે તે અતિ નિંદા થૂ-થૂ કરવા યોગ્ય છે, તણખલાથી પણ નાનો થઈ જાય છે. માટે ત્રણ લોકમાં તપ સમાન મહાન બીજું કંઈ પણ નથી.

ત્યાગ ધર્મ:- પરિગ્રહ સમાન બીજો ભાર નથી. જેટલાં પણ દુઃખ, દુઃખ્યાન, કલેશ, વેર વિયોગ, શોક, ભય, અપમાન છે તે બધાં પરિગ્રહના ઈચ્છુકને હોય છે. જેમ-જેમ પરિગ્રહથી પરિણામ જુદાં પડે છે, પરિગ્રહમાં આસક્તિ ઓછી થવા લાગે

છે, તેમ-તેમ દુઃખ ઓછું થવા લાગે છે. જેમ ઘણા ભારથી (બોજથી) દુઃખી પુરૂષ ભાર રહિત થયેથી સુખી થઈ જાય છે, તે જ રીતે પરિગ્રહની વાસના મટી જવાથી સુખી થઈ જાય છે. **સમસ્ત દુઃખ તથા સમસ્ત પાપોની ઉત્પત્તિનું સ્થાન આ પરિગ્રહ છે.**

જેમ નદીઓથી સમુદ્ર તૃપ્ત થતો નથી, બળતણથી અગ્નિ તૃપ્ત થતો નથી તે જ રીતે પરિગ્રહથી આશાની પ્યાસ બુઝાતી નથી. આશારૂપી ખાડો અગાધ ઉંડો છે, જેનો અંત જ નથી. જેમ જેમ તેમાં ધન ભરો, તેમ તેમ ખાડો વધતો જાય છે. જે આશારૂપી ખાડો નિધિઓથી ભરી શકાતો નથી તે અન્ય સંપદાથી કેમ ભરી શકાય ? પરંતુ જેમ જેમ પરિગ્રહની આશાનો ત્યાગ કરો, તેમ તેમ તે ભરાતો ચાલ્યો જાય છે. માટે સમસ્ત દુઃખ દૂર કરવામાં એક ત્યાગ ધર્મ જ સમર્થ છે. ત્યાગથી જ અંતરંગ-બહિરંગ બંધન રહિત અનંત સુખના ધારી બનશો. પરિગ્રહના બંધનમાં બંધાયેલા જીવ પરિગ્રહ ત્યાગવાથી જ છૂટીને મુક્ત થાય છે. માટે ત્યાગ ધર્મ ધારણ કરવો (તે) જ શ્રેષ્ઠ છે.

આકિંચન્ય ધર્મ:- હે આત્મા ! આ દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધાન્ય, રાજ્ય, ઐશ્વર્ય વિગેરેમાં એક પરમાણુ માત્ર પણ તારું નથી. એ બધી પુદ્ગલ દ્રવ્યની અવસ્થાઓ છે, જડ છે, વિનાશીક છે, અચેતન છે. આ પરદ્રવ્યોમાં ‘અહં’ એવો સંકલ્પ તીવ્ર દર્શનમોહ કર્મના ઉદય વિના કોણ કરાવી શકે ? આ પરદ્રવ્યમાં ‘અહં’ એવા આત્મપણાનો મિથ્યા માન્યતારૂપ સંકલ્પ મને કદી ન થાયો, હું તો અકિંચન છું. આ પ્રકારની આકિંચન્ય ભાવનાના પ્રભાવથી કર્મના લેપ રહિત અહીં જ સમસ્ત બંધ રહિત થઈ જાય છે. માટે સાક્ષાત્ નિર્વાણના કારણ આકિંચન્ય ધર્મ(ને) જ ધારણ કરો.

બ્રહ્મચર્ય ધર્મ:- કુશીલ મહા પાપ છે, સંસાર પરિભ્રમણનું બીજ છે, બ્રહ્મચર્ય પાળવાવાળાથી હિંસાદિ પાપોનો પ્રસાર દૂર ભાગે છે. એમાં બધા ગુણોની સંપદા નિવાસ કરે છે, એનાથી જિતેન્દ્રિયપણું પ્રગટ થાય છે. બ્રહ્મચર્યથી કુળ-જાતિ આદિ ભૂષિત થાય છે, પરલોકમાં અનેક ઋદ્ધિઓનો ધારી દેવ થાય છે.

ધર્મ કેવી રીતે પ્રગટે છે ?:- ભગવાન અરહંત દેવાધિદેવના મુખારવિંદથી પ્રગટ થયેલો દસ લક્ષણ ધર્મ આત્માનો સ્વભાવ છે, પર વસ્તુ નથી. ક્રોધાદિ કર્મ જનિત ઉપાધિ દૂર થવાથી સ્વયમેવ આત્માનો સ્વભાવ પ્રગટ થઈ જાય છે. ક્રોધના અભાવથી

ક્ષમા ગુણ પ્રગટ થાય છે, માનના અભાવથી માર્દવ ગુણ પ્રગટ થાય છે, માયાના અભાવથી આર્જવ ગુણ પ્રગટ થાય છે, લોભના અભાવથી શૌચ ગુણ પ્રગટ થાય છે, અસત્યના અભાવથી સત્ય ગુણ પ્રગટ થાય છે, કષાયોના અભાવથી સંયમ ગુણ પ્રગટ થાય છે, ઈચ્છાના અભાવથી ત્યાગ ગુણ પ્રગટ થાય છે, પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન પોતાના આત્માનો અનુભવ થવાથી આકિંચન્ય ગુણ પ્રગટ થાય છે, વેદના અભાવથી આત્મસ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી બ્રહ્મચર્ય ગુણ પ્રગટ થાય છે.

ધર્મનું સ્વરૂપ:- આ દસ પ્રકારનો ધર્મ આત્માનો સ્વભાવ છે. આ ધર્મ કોઈથી પડાવી લેવાતો નથી, લૂંટારાથી લૂંટી શકાતો નથી, ચોરથી ચોરી શકાતો નથી, રાજથી લૂંટી શકાતો નથી, સ્વદેશ-પરદેશમાં એનું સ્વરૂપ કદી પણ બદલાતું નથી, કોઈના બગાડવાથી બગાડતું નથી, ધનથી ખરીદાતો નથી, આકાશમાં, પાતાળમાં, દિશામાં, પહાડમાં, પાણીમાં, તીર્થમાં, મંદિરમાં ક્યાંય પણ ધર્મ નથી, ધર્મ તો આત્માનો નિજ સ્વભાવ છે. ધર્મનો લાભ (પ્રાપ્તિ) સમ્યગ્જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનથી થાય છે.

ધર્મ કરવો એટલો સહેલો છે કે બાળક-વૃદ્ધ-યુવાન, ધનવાન-નિર્ધન, બળવાન-નિર્બળ, સહાય સહિત-સહાય રહિત, રોગી-નિરોગી, બધાથી ધારણ કરી શકાય છે, સ્વાધીન છે. ધર્મને ધારણ કરવામાં કોઈ ખેદ, કલેશ, અપમાન, ભય, વિષાદ, કલહ, શોક, દુઃખ કદી થતાં નથી. ધર્મ ધારણ કરવો દુર્લભ નથી. એમાં કંઈ પણ ભાર ઉપાડવાનો નથી, દૂર દેશમાં જવાનું નથી, ભૂખ-તરસ ઠંડી-ગરમીની વેદના સહન કરવાની નથી, કોઈથી વિસંવાદ ઝઘડો નથી, અત્યંત સુગમ સમસ્ત કલેશ દુઃખ રહિત સ્વાધીન આત્માનું જ સાચું પરિણામ છે. માટે સમસ્ત સંસારના પરિભ્રમણથી છૂટી અનંત જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય ધારક સિદ્ધ દશા આ ધર્મ ધારણ કરવાનું ફળ છે. આ રીતે દસ લક્ષણ ધર્મનું ટૂંકમાં વર્ણન કર્યું.

વ્રતીનું સ્વરૂપ:- જેના શલ્યોનો અભાવ થઈ જાય છે તે વ્રતી છે. શલ્ય સહિતને કદી વ્રત હોતું નથી. માટે શ્રાવકે ત્રણ શલ્યોનું સ્વરૂપ અવશ્ય જાણવું જોઈએ. નિદાન શલ્ય, માયા શલ્ય, મિથ્યાદર્શન શલ્ય એ ત્રણેય શલ્યો વ્રતોનો ઘાત કરવાવાળાં છે.

નિદાન શલ્ય:- નિદાન શલ્યના ત્રણ ભેદ છે. -પ્રશસ્ત નિદાન, અપ્રશસ્ત નિદાન, ભોગાર્થ નિદાન - એ ત્રણેય પ્રકારનાં નિદાન સંસારના કારણ છે. અહીં નિદાનનો અર્થ આગામી કાળની ઈચ્છા છે. સંયમ ધારણ કરવા માટે ઉત્તમ કુળ, ઉત્તમ